
بررسی زمین و وضعیت دشمن در عملیات خیبر

پدیدآورنده (ها) : خداوردی خان، مهدی

میان رشته ای :: نشریه نگین ایران :: زمستان ۱۳۹۱ - شماره ۴۳

صفحات : از ۳۱ تا ۵۸

آدرس ثابت : www.defadocs.ir

- جایگاه و نقش معنویت در پیشگیری از جرایم کارکنان نیروهای مسلح
- خشونت جنسی نسبت به کودک به مثابه نقض حقوق بشر
- مبارزه با تقلب در بازارهای اوراق بهادار نگاهی به نظم حقوقی بازار اوراق بهادار در ایالات متحد امریکا
- بررسی تاثیر آموزش برنامه فرزندپروری مثبت بر سازگاری با مدرسه در دانش آموزان با علایم بیش فعالی
- سبک رهبری و کیفیت زندگی کاری کارکنان (دانشگاه های آزاد اسلامی استان اصفهان)
- پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان در مواجهه با جرایم جنسی
- بررسی رفتار و رفتارگرایی در اندیشه ویتگنشتاین
- آسیب پذیری تربیت دینی و زمینه های آموزشگاهی آن
- بررسی عوامل ماندگاری یا افول رویکردهای مختلف مکتب رفتارگرایی

عناوین مشابه

- بررسی وضعیت کمی و کیفی مسکن مناطق آسیب دیده از زمین لرزه در استان گیلان (۱۳۶۵ - ۱۳۵۵)
- عملیات خیبر، تحول در زمین و شیوه نبرد؛ سردار سرتیپ احمد غلامپور
- بررسی وضعیت زبان و ادبیات فارسی در ایالت خیبر پختونخواه(به ویژه پیشاور) پاکستان
- بررسی وضعیت نشر الکترونیکی کتاب در ایران و چگونگی مصرف کتاب الکترونیکی در بین کاربران ایرانی
- بررسی وضعیت کار اطفال و نوجوانان در قانون کار ایران و اسناد بین المللی
- جایگاه تربیت اقتصادی مبتنی بر اخلاق اسلامی در محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی ایران:
- بررسی وضعیت موجود و ارائه راهکارهایی جهت تحقق وضعیت مطلوب
- عملیات روانی غرب در انتخابات دهم ریاست جمهوری ایران (بررسی سناریوی جدید غرب و دیپلماسی هوشمندانه جمهوری اسلامی ایران)
- بررسی ورود مدرنیته در رمان نفرین زمین و خوشه‌های خشم
- انقلاب اسلامی زنده است؛ بررسی آینده انقلاب اسلامی در گفت و و با دکتر منوچهر محمدی؛ دشمن، نقاط قوت ما را تضعیف و نقاط ضعفمان را تقویت می‌کند
- بررسی و تجزیه و تحلیل وضعیت باد در جلگه گلستان

بررسی زمین و وضعیت دشمن در عملیات خیبر

مهدی خداوردی خان*

<p>جنگ تحمیلی عراق علیه ایران مملو از رویدادها و حوادث عبرت آموز و شگفت انگیزی در ابعاد مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و به ویژه نظامی و مدیریت است که هر یک از آنها می تواند موضوعی مهم برای مطالعه و پژوهش باشد و از تحلیل آنها تجربیاتی را به دست آورد. عملیات خیبر در حوزه ی نظامی یکی از عملیات های شگفت انگیز است. عملیاتی بدیع که پس از گذشت سه سال و چهار ماه از شروع جنگ و پس از انجام سیزده عملیات گسترده و محدود از سوی ایران طراحی و به اجرا درآمد.</p> <p>بدیهی است که بدیع بودن یک تحرک نظامی را باید در تدبیر خلاق و اقدامات متفکرانه فرماندهان و روحیه سترگ و شجاع رزمندگان جستجو کرد که به عنوان نمونه می توان به اقدامات تیم های شناسایی و تلاش های عملیاتی آنها برای کسب اطلاعات از وضعیت زمین، منطقه نبرد و دشمن در منطقه عملیاتی هورالعظیم اشاره کرد. نیروهایی که بی باکانه به مناطق پرخطر می رفتند تا از نحوه آرایش یگان های دشمن و تدابیر تاکتیکی فرماندهان آنها، اطلاعات لازم و ضروری را جمع آوری کنند.</p> <p>در این نوشتار سعی شده نمایی از اقدامات عملیاتی تیم های اطلاعاتی خودی ارائه شود که با تلاش فراوان و حتی با نثار جانشان اطلاعات مفیدی را از دشمن از قبیل استحکامات و موانع، نگرش فرماندهان عراقی به حضور رزمندگان در منطقه عملیاتی، تاکتیک نبرد پدافندی عراق، اقدامات تاکتیکی و مراتب هوشیاری عراق در آستانه عملیات و نقاط قوت و ضعف عراق، کسب کرده اند.</p> <p>واژگان کلیدی: عملیات خیبر، هور، ارتش عراق، ایران، اطلاعات، تاکتیک، استحکامات</p>	<h3>چکیده</h3>

مقدمه

عملیات بیت المقدس که منجر به آزادی خرمشهر شد، توانسته بود با کمک های تجهیزاتی و مالی کشورهای غربی و عربی منطقه به بازسازی و توسعه سازمان رزم و ایجاد تغییرات اساسی در جبهه های مهم و استراتژیک و نیز ایجاد استحکامات اساسی در مواضع پدافندی مبادرت ورزد و انجام هر عملیات در جبهه های جنوب را بسیار سخت جلوه داده و یا با پذیرش ریسک بالا از سوی رزمندگان همراه سازد.

نتایج تحلیل دستاوردهای نه چندان رضایتمندانه نظامی در عملیات های رمضان، والفجر مقدماتی و والفجر ۱ دو بحث اساسی ضرورت تغییر در تاکتیک های عملیاتی و انتخاب منطقه ی جدید را فراروی فرماندهان در صحنه جنگ قرار داد تا به واسطه ی آنها واحدهای نظامی خودی با ارزیابی توانایی های شان و نیز برطرف کردن ضعف هایش، بر قوای متجاوز عراقی غلبه کنند. چرا که ارتش دشمن پس از شکست سنگین در

* پژوهش گر مرکز و راوی ۸ سال دفاع مقدس

علت انتخاب هور برای عملیات

گذشت سه سال و نیم از جنگ ایران و عراق برای هر دو کشور تجارب و دستاوردهای متنوع و متعددی در برداشت و بدیهی بود واحدهای نظامی هر دو کشور با آنالیز عملیات‌ها و درگیری‌های انجام شده، از تاکتیک‌های عملیاتی یکدیگر آگاهی خوبی کسب کرده بودند به همین جهت، کار برای فرماندهان نظامی هر دو کشور از جهت طراحی عملیات و تدابیر جدید تاکتیکی سخت شده بود. لذا در ادامه‌ی جنگ، طرفی می‌توانست به برگ برنده امیدوار باشد که در قدرت و خلاقیت در طراحی و مدیریت صحنه نبرد برتری یابد و با شناسایی دقیق ضعف‌های طرف مقابل و نیز اتخاذ تکنیک‌ها و تاکتیک‌های جدید زمینه را برای بر هم زدن معادله نظامی به نفع خود فراهم سازد.

در این چهارچوب فرمانده کل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با تحلیل و تجارب به دست آمده از عملیات‌های گذشته و نیز بررسی دقیق گزارش‌های شناسایی از وضعیت دشمن در شرق بصره و شناسایی میدانی (اختصاصی) از منطقه هورالعظیم، به پنج دلیل مهم زیر به انجام عملیات در هور ترغیب می‌شد. ۱. بکر بودن زمین منطقه، ۲. بی‌تجربگی و ضعف دشمن در حوزه عملیات آبی - خاکی، ۳. اعتماد به سرعت عمل یگان‌های خودی، ۴. ناتوانی و یا مشکل بودن به کارگیری واحد زرهی عراق در منطقه ۵. غفلت و باور نداشتن دشمن به انجام عملیات در چنین منطقه‌ای.

البته عمده گزارش‌های شناسایی در منطقه هور به دلیل تأکید رعایت اصول حفاظتی ویژه از سوی فرمانده کل سپاه پاسداران، کمتر به صورت مکتوب منتشر می‌شد و عمدتاً به طور شفاهی منعکس می‌گردید. به گزارش حسین اردستانی (راوی قرارگاه نجف) «بعد از عملیات والفجر مقدماتی برادر محسن رضایی شخصاً به منطقه هورالهویزه می‌آمد و منطقه را بررسی می‌کرد.»^(۱)

از این رو برای گریز از بن‌بست فوق، دو گزینه‌ای که در بالا اشاره شد می‌توانست، ابتکار عملی دوباره برای ایران در پی داشته باشد. لذا پس از بررسی‌های چند جبهه مهم در سراسر مناطق مرزی و نیز شناسایی‌های لازم، سرانجام در تاریخ ۳ اسفند ۱۳۶۲ عملیات خیبر با رمز «یا رسول‌الله (ص)» با همکاری نه لشکر و شش تیپ پیاده به اضافه سه تیپ زرهی از یگان‌های عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و پنج لشکر از ارتش جمهوری اسلامی در دو منطقه مستقل هورالهویزه و زید با هدف تصرف بصره انجام شد.*

منطقه‌ای که بخشی عظیمی از زمین صحنه‌ی نبردش کاملاً با سایر جبهه‌های دیگر متفاوت بود، بدیهی است که سوالات بیشماری را به ذهن متبادر کند. از جمله؛ چه عواملی سبب انتخاب منطقه هورالهویزه برای انجام عملیات شد؟ چرا زمین این منطقه متفاوت است و چه ویژگی‌هایی دارد؟ وضعیت دشمن در این منطقه چگونه

بود؟ برای کسب اطلاعات از وضع دشمن، چه تدابیر و اقداماتی انجام شد؟ برجسته‌ترین جلوه‌های تاکتیکی که قوای عراقی برای حفظ این منطقه انجام داده بودند چه بود؟ جمع‌بندی شناسایی‌های انجام شده حکایت از چه وضعیتی داشت؟

* براساس طرح عملیات، نیروهای سپاه پاسداران در محور هور تحت امر قرارگاه نجف و سازمان رزم ارتش در محور زید تحت امر قرارگاه کربلا مأمور به انجام عملیات شدند. پاسداران در محور هور باید پنج هدف اصلی شامل: العزیر، القرنه، طلائیه و جزایر مجنون شمالی و جنوبی را به تصرف در می‌آوردند و ارتش در محور زید پس از عبور از خط در پل نشوه - در منطقه غرب نهر کتیبان- باید به نیروهای سپاه پاسداران ملحق می‌شد و در صورت تحقق کلیه اهداف در آخرین مرحله، طرح‌ریزی برای پیشروی به سمت بصره انجام می‌پذیرفت.

حسین اردستانی (راوی قرارگاه

نجف):

به غیر از علی هاشمی و تیم ویژه‌ی او و یکی دو نفر، کس دیگری هیچ‌گونه اطلاعی از فعالیت تیم‌های شناسایی نداشتند

یکی از جاده‌های منطقه عملیاتی تصرف شده از نیروهای دشمن در منطقه هورالهبویه و بخشی از جزایر مجنون شامل تعدادی سنگر و اتاقک نگهداری که توسط بالگرد عکس برداری شده است؛ ۱۳۶۲/۱۲/۰۵

وی پس از ارزیابی مقدماتی از منطقه به منظور دریافت عکس‌العمل سایر فرماندهان به انجام عملیات در منطقه هور چندبار و به صورت تلویحی موضوع انجام عملیات در هور را مطرح می‌کند، که به غیر از غلامعلی رشید (مسئول عملیات قرارگاه خاتم‌الانبیاء^(ص)) دیگر فرماندهان به چشم خریدار با آن برخورد

نیگیری شد. به طوری که گاهی اوقات بدون محافظین شخصی به همراه علی هاشمی با لباس میدل و خودرو وانت به هویزه رفته و در آنجا از مسیرهای از پیش تعیین شده توسط یک یا دو نفر از نیروهای اطلاعات قرارگاه نصرت به وسیله قایق و بلم (قایق‌های پارویی کوچک) و با لباس‌های عربی به شناسایی معابر و آبراه‌های هور پرداختند. در این شناسایی‌ها که گاهی تا ۱۰ ساعت به طول می‌انجامید علاوه بر اینکه تیم‌های شناسایی، اطلاعات خود را در حضور برادران رضایی و هاشمی گزارش می‌کردند ایشان نیز از نزدیک بعضی موارد حساس، نقاط مبهم، آسیب‌پذیر و حیاتی را چک می‌کردند. این شناسایی‌ها گاهی تا عمق بیش از ۱۵ کیلومتری هور و زمین دشمن انجام می‌شد. این اقدام فرمانده کل سپاه در عین حال که از ریسک بسیار بالایی برخوردار بود ایشان را به این نتیجه رساند که اگر بتوان دشمن را تا آستانه عملیات به همین ترتیب در غافل‌گیری نگه داشت، می‌تواند با طراحی مناسب و امکانات موجود، عملیات موفق و پیروزی را انجام دهند.

نکردند.^(۲) با این حال محسن رضایی در گفتگو با علی هاشمی، فرمانده سپاه سوسنگرد، وی را مأمور می‌کند تا با عده‌ای معدود از نیروهای مطمئن، موضوع شناسایی از منطقه هور و عمق مواضع دشمن را مورد بررسی قرار دهند.* به گزارش راوی و بنا بر تأکید فرمانده سپاه، به غیر از علی هاشمی و تیم ویژه او و یکی دو نفر [از نزدیکان فرمانده کل سپاه که با نظر وی موافق بودند] کس دیگری هیچ‌گونه اطلاعی از فعالیت تیم‌های شناسایی نداشتند. حتی سرهنگ صیاد شیرازی، فرمانده نیروی زمینی ارتش نیز از کار نیروهای قرارگاه نصرت در منطقه هور بی‌اطلاع بود.^(۳) کار شناسایی و بررسی وضعیت زمین و دشمن در منطقه هور در چند ماه رأساً توسط محسن رضایی

*. پس از گفتگوی محسن رضایی و علی هاشمی که منجر به تشکیل قرارگاه نصرت شد. هاشمی به عنوان فرمانده قرارگاه نصرت منصوب گردید و کلیه فعالیت‌های شناسایی تحت مدیریت وی انجام می‌شد.

هجوم [اصولی] نیروهای ایرانی است.^(۵) به گفته‌ی دو پناهنده دیگر*، در منطقه بصره نیروهای زیادی از قبیل لشکرهای ۵، ۶، ۸ و تیپ ۱۰ زرهی، یک تیپ نیروی مخصوص و تیپ ۳۲۰ زرهی و نیروهایی از کشورهای اردن و سودان مستقر هستند و علت آن خبرهای جدیدی است که از حمله ایران به بصره شایع بود. به همین جهت [حتی با شروع عملیات در روز اول] نیروهای جدید از عماره به بصره فرستاده شده‌اند.^(۶)

معطوف بودن به جبهه شرق بصره به طور ویژه در اظهارات فرماندهان عالی ارتش عراق بروز و ظهور داشت. خبرگزاری رویتر از بصره به نقل از سرلشکر ماهر عبدالرشید، فرمانده سپاه سوم ارتش عراق منطقه عملیاتی مورد نظر ایران را چنین منعکس کرد:

«فرمانده سپاه سوم ارتش عراق نیز در ۹ بهمن ۱۳۶۲ اظهار داشت که ایران در حال نقل و انتقالات نیرو جهت حمله به عراق در بخش جنوبی جنگ خلیج فارس است و هدف احتمالی این حمله بندر استراتژیک (بصره) می‌باشد، لذا سه لشکر از سپاه پاسداران را برای حمایت از نیروهای ارتش منظم در این حمله به حرکت در آورده است. به گفته‌ی وی گزارش‌های اطلاعاتی نشان‌گر این است که ایران، نام این تهاجم را «تحریرالقدس» (آزادی فلسطین) و لیبیک یا خمینی گذاشته است.^(۷)

بدین ترتیب فرمانده کل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی پس از دریافت گزارش اطلاعاتی طی چند ماه و تحلیل مثبت از آن‌ها برای انجام عملیات، «طی نامه‌ای به فرمانده کل قوا (امام خمینی)، ایشان را از اهداف و نتیجه‌ی فعالیت‌های انجام شده در هور، آگاه می‌سازند» و با هدف محرمانه ماندن طرح، چنین خاطر نشان می‌کند که «به خاطر حساس بودن منطقه هور و لزوم حفظ اطلاعات آن از دشمن و... تقاضامندم این طرح نزد نیروهای سپاه باقی بماند و شما دستور لازم

* نام پناهندگان در سند مرکز موجود است.

البته در این فرآیند اظهارات برخی فرماندهان اسیر و پناهندگان عراقی از اقدام و تحرکات واحدهای رزمی عراق در بخش‌های مختلف جبهه‌های جنوب، نشان دهنده بررسی و تحلیل درست فرمانده کل سپاه از غافل‌گیر بودن دشمن بود؛ زیرا فرماندهان عراقی هیچ‌گاه تصور نمی‌کردند که ایران منطقه هورالعظیم را به عنوان یک منطقه عملیاتی و درگیری جدی با آن‌ها برگزیند و نهایت خطری که احتمال می‌دادند این بود که ایران از هور به عنوان یک محور فرعی در تک اصلی به خشکی منطقه چزابه و شیب و یا طلائی‌ه استفاده کند و حتی گاهی در بررسی‌های شان به این موضوع اشاره داشتند که ارتش‌های کلاسیک هیچ علاقه‌ای به جنگ در هور ندارند؛ زیرا جنگیدن در این‌گونه مناطق به پشتیبانی قوی لجستیکی و کمک‌های فراوان کشورهای خارجی نیاز دارد.

این برداشت فرماندهان عراقی موجب شده بود تا هیچ‌گاه هور را با وجود کسب برخی اطلاعات و گزارش‌ها از اقدام و تحرکات رزمندگان در منطقه عمومی هورالعظیم - که در آستانه عملیات افزایش یافته بود - در اولویت‌های جدی خط پدافندی‌شان قرار ندهند و بیشتر توجه و هوشیاری‌شان معطوف به جبهه‌های مهم‌تر در منطقه جنوب یعنی شرق بصره (شلمچه) و یا فاو باشد. در این خصوص سرتیپ فاروق جاراله احمد، فرمانده تیپ ۱۱ گارد مرزی عراق در مردادماه ۱۳۶۲ عقیده‌ی خود را درباره‌ی مقاصد استراتژیک ایران به رده بالاتر چنین گزارش می‌کند: «در مرحله‌ی اول، پیشروی و عبور از مرز بین‌المللی و رسیدن به شط‌العرب است تا مقدمات اشغال بصره، انهدام یگان‌های خودی و قطع ارتباط زمینی و دریایی با کشورهای عرب و تسلط بر منطقه را فراهم سازد»^(۴) همچنین پناهنده عراقی (جمعی گارد ریاست جمهوری گردان ۱ گردان ۲ دسته ۳) اظهار داشت که نیروهای عراقی به جبهه عماره اهمیت نظامی بیشتری می‌دهند و گمان می‌کنند این جبهه، محور

بعضی از نقاط فاصله جاده اتوبان بصره-عماره با هور به ۲ کیلومتر می‌رسید دست یافتن به این جاده و نیز رفتن به این دو استان آسان می‌شد. این در حالی است که خطوط برق، تلفن و خط لوله نفتی بازرگان که مقدار زیادی از نفت صادراتی عراق را به بندر فاو انتقال می‌داد از همین باریکه عبور می‌کرد. علاوه بر آن دو جزیره مجنون شمالی و جنوبی در داخل هورالعظیم واقع شده‌اند.

وضعیت اقتصادی: وجود ماهی، مکان مناسب جهت زندگی احشام و کشت برنج زمینه‌ی مناسبی برای زندگی در هور و کناره‌های آن به وجود آورده به

همین خاطر روستاهای زیادی در هور - که اکثرشان در سمت غرب می‌باشند- از فروش ماهی، شیر و برنج امرار معاش می‌کنند. تردد در هور توسط قایق‌های موتوردار یا بلم‌های بی‌موتور انجام می‌گیرد. وجود ذخایر نفتی در شمال‌غربی و جنوب و دو حوضچه بزرگ نفتی چکه و مجنون از مهم‌ترین منابع اقتصادی منطقه هور به شمار می‌آیند.*

وضعیت اقتصادی: وجود ماهی، مکان مناسب جهت زندگی احشام و کشت برنج زمینه‌ی مناسبی برای زندگی در هور و کناره‌های آن به وجود آورده به همین خاطر روستاهای زیادی در هور - که اکثرشان در سمت غرب می‌باشند- از فروش ماهی، شیر و برنج امرار معاش می‌کنند. تردد در هور

* حوضچه‌ی شمال‌غربی هور به حوضچه نفتی چکه معروف است که دارای ۵۰ تا ۷۵ حلقه چاه می‌باشد. همچنین حوضچه‌ی جنوب هور به نام حوضچه نفتی مجنون که دارای تقریباً ۵۰ حلقه چاه می‌باشد متعلق به عراق هستند- که البته در جنوب شرقی هور چند حلقه نفت وجود دارد که متعلق به جمهوری اسلامی ایران است.

را به آقای (آیت الله) خامنه‌ای ابلاغ فرمایید»^(۸) امام خمینی نیز متعاقباً با هدف بررسی و پس‌گیری مندرجات نامه به رییس‌جمهور اعلام می‌کند که بلافاصله جلسه‌ای با حضور آقایان حجت‌السلام و المسلمین هاشمی‌رفسنجانی، محسن رضایی و سرهنگ صیاد شیرازی تشکیل دهند. با برگزاری جلسه تکلیف شرعی به عهده افراد گذاشته می‌شود تا مطالب جلسه مطلقاً به شخص دیگری منتقل نشود^(۹).

بدین ترتیب کلیه فعالیت‌های انجام شده توسط نیروهای سپاه در منطقه هور، کاملاً محرمانه و غالباً غیر مکتوب به فرماندهی سپاه گزارش می‌شد که کاملاً متفاوت با فعالیت‌های انجام شده در حوزه مأموریت ارتش در منطقه زید (در شرق بصره) بود. به همین دلیل اخبار و اسناد مکتوب انتشار یافته مرتبط با وضعیت دشمن از لحاظ استعداد، گسترش استحکامات، میزان هوشیاری دشمن و تدابیر آن‌ها در منطقه شرق بصره در مقایسه با منطقه هور بیشتر است.

آشنایی با منطقه عملیات

الف: محور شمالی، هورالعظیم

در غرب خوزستان منطقه‌ی نسبتاً وسیعی وجود دارد که آن را هورالعظیم یا هورالهویزه می‌نامند. هور به زبان عربی به معنی باتلاق یا مرداب است و به این دلیل که هور در مرز ایران و عراق واقع شده از اهمیت خاصی برخوردار است. وسعت طولی هور معادل یکصد کیلومتر و عرضی آن معادل سی و پنج کیلومتر می‌باشد.

شهرهایی که در نزدیکی هور قرار دارند از سمت ایران بستان در شمال هور، سوسنگرد و هویزه در شرق هور و از سمت عراق، المشرح در شمال‌غرب، الکحلا، قلعه صالح و هورالعزیر در غرب و القرنه در جنوب‌غربی می‌باشند. قرار داشتن این منطقه بین دو استان البصره و العماره عراق ارزش این منطقه را - برای عملیات - بالا برده بود، همچنین چون در

سرهنگ صیاد شیرازی، فرمانده نیروی زمینی ارتش نیز از کار- نیروهای قرارگاه نصرت در منطقه هور- بی‌اطلاع بود

منطقه عراق نیز، چنین وضعیتی حاکم بود. لذا رواج کار قاچاق در منطقه باعث شده بود تا کنترل امنیتی منطقه با وجود پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار نیروهای سپاه پاسداران در کنار نیروهای ژاندارمری، به دلیل وسعت زیاد و آبراه‌های فراوان با مشکلات عدیده‌ای مواجه شود. البته پس از انجام عملیات بیت‌المقدس، وضع کاملاً فرق کرد و جمهوری اسلامی توانست تا حد زیادی تور امنیتی خوبی در هور ایجاد نماید.

رژیم عراق هم متقابلاً با هدف ایجاد تور امنیتی و دستگیری افراد نظامی فراری و نیز معارضین رژیم در اردیبهشت ۱۳۶۲، اقدام به حمله در برخی مناطق هور شامل: منطقه هورالحمار - هورالهیویه - هورناصریه کرد. شیوه عملیات بدین گونه بود که از داخل هور توسط قایق‌های مجهز به تیربار و با هلی‌کوپتر توپ‌دار به تمامی روستاها حمله کرده و افراد زیادی از خانواده فراریان را دستگیر کردند، سپس با عملیات روانی - تبلیغاتی و تهدید به کشتن اعضای خانواده‌ی فراریان، توانستند تعداد زیادی از فراریان را دستگیر کنند.

رویش ۳۳ نوع گیاه و از جمله مهم‌ترین آن‌ها، نیزار، بردی و چولان در آب‌های هور اختفاء و پوشش نسبی را در تمام منطقه هور به وجود آورده است. **

در هور نسبت دید و تیر به نوع گیاهی که در آن منطقه می‌روید بستگی داشت. اما به طور کلی امکان رصد کردن فعالیت نیروهای مقابل به علت

** . رویش چولان‌ها به عمق آب نسبت مستقیم دارد و به ترتیب در کناره‌های هور که عمق آب کم است می‌رویند. چولان‌ها تا عمق ۱ متری و از سطح آب تا ۱ متر ارتفاع دارند. پس از آن بردی شروع به رویدن می‌کند که در عمق ۵۷ سانتی‌متری تا ۱/۵ متر می‌روید ارتفاع این گیاه از سطح آب به ۱ تا ۳ متر می‌رسد. نیزارها از عمق به بعد شروع به رویدن می‌کنند و ارتفاع آن‌ها هم از سطح آب بین ۱/۵ تا ۶ متر می‌رسد که اختفاء و پوشش مناسبی را ایجاد می‌کند.

توسط قایق‌های موتوردار یا بلم‌های بی‌موتور انجام می‌گیرد. وجود ذخایر نفتی در شمال غربی و جنوب و دو حوضچه بزرگ نفتی چکه و مجنون از مهم‌ترین منابع اقتصادی منطقه هور به شمار می‌آیند.*

وضعیت سیاسی: وضعیت خاصی که از نظر پوشش، وجود آبراه‌های متعدد و وسعت منطقه در هور حاکم است سبب شده که ایران و عراق نتوانند به نحوه مطلوب حفاظت و کنترل آن را در دست بگیرند. به طوری که - در آن مقطع زمانی - ماهیگیران عراقی بدون هیچ‌گونه درگیری وارد آب‌های ایران می‌شدند و ماهی‌گیری می‌کردند. همچنین مردمی که به نحوی از ظلم رژیم صدام به تنگ آمده بودند از این منطقه برای پناهندگی به ایران استفاده می‌کردند. بعد از عملیات بیت‌المقدس که بخش اعظمی از هور از کنترل رژیم عراق خارج شد بیش از ۲۰۰۰ نفر به ایران پناهنده شدند که بیشتر آن‌ها را خانواده‌هایی تشکیل می‌دادند که برای فرار از خدمت سربازی به این امر دست زدند.

بعد از عملیات بیت‌المقدس که بخش اعظمی از هور از کنترل رژیم عراق خارج شد بیش از ۲۰۰۰ نفر به ایران پناهنده شدند

وضعیت نظامی: هیچ یک از دو دولت عراق و ایران در هور به واسطه وسیع بودن منطقه باتلاقی آن، تسلطی روی آن نداشتند. پیش از پیروزی انقلاب اسلامی چند پاسگاه ژاندارمری در اطراف هور مستقر بود که کاری با امنیت منطقه نداشتند. در

* . حوضچه‌ی شمال غربی هور به حوضچه نفتی چکه معروف است که دارای ۰۵ تا ۵۷ حلقه چاه می‌باشد. همچنین حوضچه‌ی جنوب هور به نام حوضچه نفتی مجنون که دارای تقریباً ۰۵ حلقه چاه می‌باشد متعلق به عراق هستند - که البته در جنوب شرقی هور چند حلقه نفت وجود دارد که متعلق به جمهوری اسلامی ایران است.

و از شرق به خط مرزی شمالی - جنوبی از کوشک تا شلمچه به طول ۶۰ کیلومتر منتهی می‌شود. ۸ پل بر روی رودخانه شط العرب، شرق و غرب این منطقه را به هم مرتبط می‌کند. چهار پل در منطقه نشوه، دو پل در منطقه تنومه و دو پل بیطار و مارگیا در شهرک صنعتی تنومه قرار دارد. نشوه و تنومه به عنوان دو شهر در منطقه شرق بصره قرار دارند که اکثر اماکن آن به عنوان محل استقرار واحدهای پشتیبانی و احتیاط سپاه و لشکرهای ارتش عراق مورد استفاده قرار می‌گیرد. شهر تنومه به عنوان منطقه پشتیبانی کننده شلمچه و زید و شهر نشوه به عنوان منطقه پشتیبانی کننده شلمچه و زید و شهر نشوه کوشک و طلائییه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

رویدنی‌ها و پوشش بسیار مناسب منطقه، عمدتاً از طریق برج (دکل)‌های دیده‌بانی* یا نیروهای گشتی رزمی و ایجاد سنگرهای کمین و نیز عکس‌برداری‌های هوایی انجام می‌گرفت، البته دید و تیر در زمین‌های شمال و غرب هور به علت نبودن عارضه مناسب و در زمین‌های جنوب هور به خاطر وجود سده‌ها، محدود و در غرب نیز علاوه بر سده‌ها، وجود روستاها و کانال‌های مشروع، محدودتر بود. این محدودیت‌ها، فعالیت را برای نیروی خودی که اتکاء به نیروهای پیاده - جهت تعیین معبر به سمت مواضع دشمن - داشتند، راحت تر می‌کرد و برعکس چون راه کارهای دشمن متکی به نیروی زرهی بود، عملاً مانع جدی برای عراقی‌ها محسوب می‌شد.

ب: محور جنوب؛ شرق بصره**

منطقه عملیاتی شرق بصره زمینی مثالی شکل به وسعت ۱۶۰۰ کیلومتر مربع است. ضلع شمالی این منطقه به کوشک طلائییه و هورالهویزه به طول ۵۰ کیلومتر، از غرب به رودخانه شط العرب (که از به هم پیوستن دو رود دجله و فرات در منطقه‌ی قرنیه در شمال بصره شروع شده و تا تقاطع کارون به اروند در مقابل خرمشهر و از آنجا تا دهانه خلیج فارس ادامه می‌یابد این رودخانه اروند رود نامیده می‌شود)

* ۸. عدد دکل پیش از انقلاب اسلامی در ایران و در سال ۴۵۳۱ توسط دولت الجزایر در مناطق مرزی هور نصب گردید که به ترتیب ۱. در نزدیک جزایه، ۲. پاسگاه معلق عراق، ۳. در برکه سوده ایران، ۴. در آبراه طبر، ۵. در آبراه شط‌علی، ۶. روبه‌روی برمائیه الحجرده، ۷. در آبراه ریگ و ۸. در سمت جنوب شرقی قرار دارند.

** یادآوری این نکته مهم است که استحکامات، موانع و اقدامات مهندسی دشمن، عمدتاً در محور جنوبی منطقه عملیاتی خیبر (شرق بصره شامل منطقه زید شلمچه، تنومه، کوشک، طلائییه، نشوه و کانال پرورش ماهی می‌شد) که به دلیل ویژگی خاص محور شمالی عراقی‌ها تغییرات و یا فعالیت عمده‌ای در هور نداشتند.

هیچ یک از دو دولت عراق و ایران در هور به واسطه وسیع بودن منطقه باتلاقی آن، تسلطی روی آن نداشتند

دشمن تا قبل از فتح خرمشهر، از آنجا که این شهر را کلید بصره می‌دانست و امکان از دست دادن این شهر (خرمشهر) را غیر ممکن می‌پنداشت مواضع مستحکمی در شرق بصره نداشت، لیکن عملیات بیت‌المقدس (آزادی خرمشهر) تغییرات مهمی را در زمین منطقه ایجاد کرد که قسمت اعظم آن

مبتنی بر تجارب برآمده از عملیات‌های گذاشته بود، به عنوان مثال طراحان نظامی ارتش عراق با تدابیر خاصی کلیه راه‌های نفوذ به شهر بصره را در این منطقه با به کارگیری انواع موانع ترکیبی مسدود کرده بودند.

دشمن با ایجاد کانالی با عنوان کانال پرورش ماهی به طول ۳۰ و عرض ۱ کیلومتر که آب آن را با پمپاژ آب شط‌العرب از طریق نهر کتیبان تأمین می‌کرد، مانع بزرگ و اساسی برای جلوگیری از هجوم نیروهای رزمنده و مانور زرهی به منظور تأمین شهر بصره در منطقه‌ای مابین شلمچه تا زید و

نهر کتیبان به وجود آورده بود، همچنین خاکریزهای مثلثی در دو ردیف به صورت پیچیده و از جنس دژ که به وسیله خودرو امکان تردد روی آن میسر بود از منطقه زید تا پیچ کوشک و از آنجا تا طلائیه و سپس تا آخرین نقطه‌ای از خشکی زمین که به هورالهوریه منتهی می‌شد، امتداد داشت. ضمن اینکه در مقابل این مواضع مثلثی شکل کانالی با عرض ۴ متر و عمق ۴ متر احداث شده بود و کف کانال نیز سیم‌خاردار و تله‌گذاری و مین‌گذاری شده بود.

علاوه بر این‌ها به دلیل حساسیت منطقه و جاده طلائیه یعنی جاده قدیم هویزه به نشوه در محدوده مقابل مواضع مثلثی تا مرز بین‌المللی را ابتدا به صورت گسترده سیم‌خاردار و مین‌گذاری کرده و آب انداخته بود و با مهار آب در این منطقه آب گرفتگی بزرگی را در محدود طلائیه قدیم و طلائیه جدید به صورت متصل به هور ایجاد کرده بود.

اهداف و مأموریت تیم‌های اطلاعاتی:

همانطور که کسب اطلاعات نظامی برای هدایت معقولانه صحنه نبرد یک وظیفه اصلی و مهم در جنگ‌ها به شمار می‌رود، پس از انتخاب منطقه عملیات، فعالیت اطلاعاتی مربوط به وضعیت زمین منطقه نبرد و دشمن، در دستور کار قرار گرفت و فرآیند جمع‌آوری آن، از سه منبع اصلی کسب اطلاع از منبع انسانی، شامل گزارش جاسوسان و اظهارات پناهندگان و اسراء، اطلاعات فنی که حاوی منابع گوناگون و منعکس‌کننده پیشرفت در سیستم ارتباطی بود و اطلاعاتی از منابع آشکار که از طریق اخبار رسانه‌ها و یا اظهارات مقامات در دسترس قرار می‌گرفت، آغاز شد.

بر این اساس تیم‌های اطلاعات و عملیات قرارگاه و یگان‌های عملیاتی، مأموریت خود را از اوایل سال ۱۳۶۲ برای جمع‌آوری اطلاعات از دشمن و به ویژه تجزیه و تحلیل اطلاعات نظامی آن، با هدف کمک به فرماندهان برای پاسخ‌گویی به دو سؤال دشمن

چقدر آسیب‌پذیر است؟ و ما چقدر آسیب‌پذیریم؟ به صورت برنامه‌ریزی شده به شرح ذیل آغاز کردند:

- بررسی گستره سنگرهای دشمن.
- بررسی سلاح‌های موجود در خط اول و در بین نیروهای پوششی.
- برآورد نیروی دشمن در خط اصلی، تعداد سنگرهای در خط، شناسایی جاده‌ها و راه‌های مواصلاتی و اماکن مهم*.
- شناسایی عمق میدان‌های مین تا خاکریز اول دشمن.
- بررسی کانال‌ها، آبراه‌ها و عمق و مشخصات آن‌ها.
- بررسی فاصله کمین‌های دشمن از خط اول و از یکدیگر.
- مسیر گشت تیم‌های شناسایی تا هدف با زمان‌بندی دقیق.
- فیلم و عکس‌برداری از مواضع شناسایی شده.
- افزایش ارتباط با اتباع عراقی و مجاهدین عراقی (معارضین رژیم صدام) در منطقه عمومی هور.^(۱)
- در همین چهارچوب از سوی فرماندهان، توصیه‌هایی به تیم‌های اطلاعاتی می‌شد که براساس آن:
- کلیه فعالیت‌ها و جابه‌جایی‌های شان در نهایت استتار و اختفاء و دور از چشم دیده‌بان‌ها و عوامل متعدد و متفرق دشمن انجام شود.

* در این فرآیند و در بسیاری از مأموریت‌ها، اسم و محل منطقه مورد نظر برای شناسایی تعیین می‌گردید. مانند - شناسایی آبراه‌های وصولی به سده‌ها و گرفتن فیلم از آن‌ها، شناسایی پل جزیره جنوبی، شناسایی شط‌علی، شناسایی خاکریز حفاصل بین سده جنوبی و جاده نشوه، شناسایی منطقه شرکت نفت خودی در جنوب غربی پاسگاه طلائیه، شناسایی منطقه ابوخصاف، شناسایی جاده معلق شیب و دکل عراق، شناسایی راه صغرا-ابولیه، بررسی وضعیت منطقه ابوخطاف تا هورچکه و اخبار سرکوب مردم آن منطقه توسط رژیم عراق، شناسایی مناطق دره‌ی کناره‌ی شرقی دجله، رفتن به سوده، شناسایی آبراه‌های غرب و جنوب هور، افزایش ارتباط با اتباع عراق معارض رژیم در منطقه عمومی هور. {سند‌های شماره ۷۹۲۹۱-۶۱۳۹۱-۷۱۳۹۱-۸۳۴۹۱}

سال یازدهم □ شماره چهل و سوم □ زمستان ۱۳۹۱

ارتفاع حدود ۵-۶ متر (که با خاک احداث شده است) و نیز ایجاد دکل‌های آهنی دیده‌بانی.

- احداث مواضعی برای نیروهای تأمینی در جلوی خاکریز اول با هدف اعلام خطر و اجرای عملیات تأخیری.

- کار گذاشتن تله‌های منور در جلوی خاکریز اول و جاده‌های نزدیک گشتی‌های خودی.

- تلاش برای اعزام گروه‌های گشتی به منظور جمع‌آوری اطلاعات از آرایش نیروهای خودی و کنترل منطقه ممنوعه.

- ادامه مراقبت از یگان‌های خودی.

- بازسازی مواضع خود و توزیع یگان‌ها در منطقه.

هدف ایجاد تور امنیتی و دستگیری افراد نظامی فراری و نیز معارضین رژیم در اردیبهشت ۱۳۶۲، اقدام به حمله در برخی مناطق هور شامل: منطقه هورالحمار- هورالهویزه- هورناصریه کرد

ب) روش‌های جنگی ایران:

فرماندهان عراقی روش‌های جنگی رزمندگان ایران را در ۸ محور برای فرماندهان یگان‌های پدافندی‌شان در منطقه عمومی عملیات خیبر به ویژه محور جنوبی یعنی منطقه زید (در

شرق بصره) مورد توجه و یادآوری قرار دادند.

۱. جمع‌آوری اطلاعات شناسایی‌ها
۲. اعزام نیرو به منظور شناسایی حدود میادین مین، معابر، شکاف‌های موجود در منطقه و جمع‌آوری اطلاعات از مواضع موجود در جلوی موضع اصلی پدافندی.
۳. حمله توسط نیروهای پیاده مجهز به سلاح‌های ضد تانک در شب و تکیه بر نیروهای داوطلب با پشتیبانی توپ‌خانه یا بدون پشتیبانی.
۴. پشتیبانی از نیروهای پیاده توسط واحد توپ‌خانه و تانک‌ها در بُرد مؤثر، به ویژه پس از به دست آوردن موفقیت‌های اولیه.
۵. نفوذ به عمق مواضع پدافندی از طریق نقاط ضعیف.

- هیچ فعالیتی نباید از سوی تیم شناسایی باعث جلب توجه دشمن شود.

- به منظور جلوگیری از پیشروی و اجرای شناسایی گشتی‌های دشمن و گرفتن اسیر، اقدام به موقع انجام گیرد. (این عمل با برقراری کمین‌های مناسب و اجرای آتش‌های دقیق در مواقع ضروری انجام شود).

- پست‌هایی برای کنترل عبور و مرور (با آموزش کافی) در نقاط مناسب و به تعداد کافی در نظر گرفته شود.

- مفقود شدن، افشاء شدن و هر گونه به خطر افتادن اسناد عملیات نظامی سریعاً گزارش شود.

- عوامل اطلاعاتی یا (جاسوسان عراقی) سریعاً مورد بازجویی قرار گیرند.^(۳)

نگرش فرماندهان عراقی از حضور رزمندگان در منطقه عمومی عملیات

الف) مقاصد راهبردی و تاکتیکی ایران:

بنابر اسناد و مدارک به دست آمده، فرماندهان عراقی بر این عقیده بودند که مقاصد استراتژیک ایران در مرحله اول، پیشروی و عبور از مرز بین‌المللی و رسیدن به شط‌العرب (اروند رود) است تا مقدمات اشغال بصره، انهدام یگان‌های مستقر در منطقه، قطع ارتباط زمینی و دریایی با کشورهای خلیج فارس و تسلط بر منطقه را فراهم سازد و از نظر تاکتیکی، اقدامات نیروهای پدافندی (واحدی از لشکر ۹۲ زرهی ارتش و استعداد اندکی از نیروهای سپاه پاسداران) پیش از آن که تهاجمی باشد، جنبه پدافندی دارد.

همچنین آنان ضمن اطلاع از استعداد یگان‌های ارتش و سپاه و نیز حضور و فعالیت رزمندگان چنین برداشتی داشتند:

- تقویت و استحکام مواضع جلویی از قبیل بالا بردن خاکریز در جلوی حوزه این لشکر. (۹۲ زرهی)

- ایجاد دیدگاه‌ها در طول جبهه و در عمق، با

نیروهای زرهی ما ایستادگی و مقاومت نمایند.^(۳)

تاکتیک نبرد پدافندی عراق

فرماندهان عراقی با چنین برداشت و تحلیلی از توان یگان‌های خودی در منطقه شرق بصره، دستورالعملی را موسوم به «تاکتیک نبرد پدافندی»، علیه یگان‌های پدافندی ایران تهیه، تنظیم و در اختیار یگان‌های پدافندی‌شان گذاشتند. در بخشی از این دستورالعمل

تعدادی از سربازان عراقی و سودانی به صورت نشسته روی زمین در انتظار انتقال به پشت جبهه؛ ۱۳۶۲/۱۲/۱۰

۶. در صورت موفقیت در اشغال موضع پدافندی، چنین اشاره شده است:
- کشف به موقع و تشخیص سمت‌های جلوی مواضع پدافندی به وسیله اعزام نیروهای گشتی رزمی و کمین.
  - دفع و نابود کردن حملات دشمن [ایران] به وسیله توپ‌خانه در اولین گام، چنانچه نیروهای‌شان از میادین مین و موانع عبور کردند تلاش شود تا نیروهای تأخیری و رده‌های پوششی به دشمن (رزمندگان) تلفات و خسارات فراوان وارد کنند.
  - از ایجاد هر گونه رخنه در موضع پدافندی جلوگیری شود.
  - در نظر داشتن نیروی پاتک برای بازگردان هر موضعی که احتمالاً سقوط کند.
  - مقاومت یگان‌ها در محل استقرار خود در طول شب و عقب‌نشینی آن‌ها تا این که با نیرویی مناسب در سطح لشکر در صبح روز بعد پاتک کند.
  - حد عقب‌نشینی [احتمالی] تا سد خاکی مرزی است و خط مرزی «خط قرمز» یگان‌ها می‌باشد و عقب‌نشینی از آن تحت هیچ شرایطی نباید صورت گیرد.
۷. از نیروهای پیاده مکانیزه یا زرهی در مراحل بعدی حمله و غالباً همزمان با روشنایی اول روز بعد از حمله استفاده شده و برای پشتیبانی آن‌ها توپ‌خانه خود کششی و خمپاره‌انداز به کار گرفته شود.
۸. همزمان با پیشرفت نبرد، خاکریز در جناح‌ها به منظور جلوگیری از هر گونه دور زدن و تهدید احداث شود. (همان‌گونه که در نبردهای شرق بصره مشاهده شد)

ج) روحیه:

فرماندهان عراقی، رزمندگان را فاقد روحیه رزمی بالا تلقی می‌کردند و بر این عقیده بودند که به طور کلی روحیه نظامیان مستقر در منطقه پایین‌تر از وسط است اما روحیه‌ی نیروی داوطلب متوسط است که به میزان به دست آوردن هرگونه موفقیت، ممکن است افزایش یابد ولی در روز و هنگامی که مواضع پدافندی‌اش غیر مستحکم و تعجیلی باشد قدرت آن را ندارد که در مقابل

- انتخاب درست سلاح‌های پشتیبانی‌کننده و استقرار و آرایش مناسب نیرو در مواضع پدافندی با هدف تأثیر بر روی نیروی دشمن و وارد کردن تلفات زیاد بر آنها

- تصمیم‌گیری قبلی برای انتقال نیروها و دادن فرصت کافی برای آماده شدن و اجرای شناسایی کامل.

- به کارگیری روش‌های صحیح در آماده کردن نیروها با بالا بردن روحیه آنان.

- در صورت پیشروی دشمن، سریعاً نسبت به ایجاد یک خط [دفاعی] در جلوی قرارگاه‌های گردان‌ها اقدام شود.

- چنانچه لشکر موفق به باز پس‌گیری مواضع از دست رفته نشود، باید یک پایگاه تأمینی جهت عملیات احتیاط سپاه تشکیل شود.*^(۴)

همچنین فرماندهی لشکر ۲۶ پیاده - تاکتیکی عراق، با تحلیل توان رزم یگان‌های پدافندی ایران به ویژه در محور جنوبی عملیات و نیز منطقه عمومی شرق بصره و تشخیص سه نقطه ضعف از جمله: عدم توانایی نیروی زرهی ایران جهت مقابله با نیروی زرهی عراق، پرهیز از انجام تک‌های روزانه برای اجتناب از تأمین آتش نیروی هوایی و هوانیروز و نیز محدودیت فعالیت نیروی هوایی ایران، به یگان‌های تحت امر فرمان می‌دهد که باید با اتخاذ تاکتیک‌های زیر، وضعیت منطقه را به نفع خود تحت کنترل در آورند.

- مجبور ساختن ایرانی‌ها به قبول یک رزم زرهی با توجه به برتری توان واحدهای زرهی خودی جهت نابودی دشمن.

- تأخیر تک‌های شبانه دشمن با پایداری تا روشنایی اول روز، جهت آماده ساختن نیروهای پاتک‌کننده.

- انجام مأموریت‌های محوله با بهره‌برداری از ترابری نیروهای هوایی.

- کندکردن حملات ایرانیان با استفاده از موانع و ایجاد میادین مین.

* . در این طرح ۶۱ صفحه ای، ضمن تعیین چهار راهکارها، به اولویت راهکار از جنبه حساسیت و خطرناک بودن آن، مأموریت یگان‌های عملیاتی در مراحل مختلف، سازمان و استعداد آنها و واحدهای پشتیبانی، مقابله با راهکارهای رزمندگان ایران در مراحل مختلف نبرد و... اشاره‌های کاملی شده است.

بنابر گزارش‌های متعدد از منابع اطلاعاتی قرارگاه‌های کربلا، نصرت و تیم‌های شناسایی یگان‌های مستقر در هور، شکل آرایش دشمن متأثر از دکترین نظامی روسیه می‌باشد

- تأمین آتش پشتیبانی مورد نیاز یگان‌های آفندی و پدافندی.

- تعویض کمبود ضایعات خودروبی، تجهیزاتی و دستگاه‌های مخابراتی.

- تکمیل کادر قرارگاه‌ها و انتخاب فرماندهان خوب، شایسته و با تجربه^(۵)

وضعیت سازمانی، ترکیب و گسترش عراق

ارتش عراق کل خطوط مرزی در حال جنگ با ایران را به چهار سپاه به ترتیب ذیل سپرده بود.

سپاه یکم: مقر اصلی در کرکوک، مقر فعلی در جسان - منطقه مسئولیت: پیرانشهر تا شمال قصرشیرین

سپاه دوم: مقر اصلی در بعقوبه، مقر فعلی در پادگان منصوریه - منطقه مسئولیت: شمال قصرشیرین تا مهران.

سپاه سوم: مقر اصلی در ناصریه، مقر فعلی در شعبیه در بصره - منطقه مسئولیت: اواسط هورالعظیم تا دهانه فاو.

تا شمال غربی زید است و چنین استنباط می‌شد که دشمن این منطقه را خطرناک‌ترین معبر دانسته و حداکثر توان زرهی و آفندی خود را در این منطقه به کار گرفته است.

- گسترش توپخانه‌های عراق در جنوب کانال ماهیگیری با استعداد زیاد، نشان دهنده وحشت و ترس دشمن از معبر حسینی و زید به طرف نشوه است؛ زیرا دشمن در اغلب عملیات‌ها به علت جابه‌جایی توپخانه دچار وقفه در عملیات می‌شده و در این منطقه با تجدید نظر در آرایش خود، آنها را به پشت کانال ماهیگیری تغییر موضع داده تا به زودی به دست رزمندگان نیفتند.

- گسترش همه جانبه واحدهای نظامی عراق در منطقه نشانگر پدافندی در شمال منطقه از طلایه قدیم تا کوشک و از پاسگاه زید تا پاسگاه حدود می‌باشد اما گسترش دشمن در منطقه حسینی تا شمال غربی زید علاوه بر پدافند، توان آفندی نیز دارد لیکن چون توپخانه‌ها را در محل پدافندی مناسب مستقر کرده، لذا گسترش زرهی فوق در منطقه به منظور جلوگیری از تک نیروهای خودی از معبر زید و حسینی می‌باشد.^(۸)

استحکامات و موانع عراق در منطقه عمومی عملیات خیبر

بنابر گزارش‌های متعدد از منابع اطلاعاتی قرارگاه‌های کربلا، نصرت و تیم‌های شناسایی یگان‌های مستقر در هور، شکل آرایش دشمن متأثر از دکتترین نظامی روسیه می‌باشد که به شکل آرایش یک گروهان تا رده گردان کشیده شده است. به گونه‌ای که خطوط ارتباطی تا رده تیپ، جاده آسفالت و تا رده گردان، جاده شنی است. نحوه‌ی حفاظت از مقر قرارگاه‌ها عمدتاً به شکل دایره‌ای یا مثلثی است. در خط حد لشکرها، معمولاً تا استعداد یک گروهان به عنوان کمین در جلوی خطوط اصلی هر گردان انجام

سپاه چهارم: مقر اصلی در عماره، مقر فعلی در شادگان میمونه در جنوب عماره - منطقه مسئولیت: هورالعظیم (محور جزایه) به سمت شمال*^(۶)

در مدت زمان اول سال ۱۳۶۲ تا آخر بهمن ماه همان سال، نیروهای ژاندارمری، نیروهای دریایی، نیروهای جیش الشعبی و نیروهای ارتش ترکیب نیروهای عراقی داخل هور را تشکیل می‌دادند.

نیروهای ژاندارمری عمدتاً در ۶ پاسگاه ترابه، ابولیله، البیچه، الصخره، مجنون و زردان استقرار داشتند. نیروهای دریایی: قرارگاه این نیروها در روستای کساره، مقر فرماندهی آن در الصخره و محدوده‌ی عمل آن‌ها گشت در آبراه‌ها و برکه‌های هور بود که دارای قایق‌های تندرو و قایق‌های بزرگی به نام زروغ - مجهز به دوشکا بودند.

نیروهای جیش الشعبی بر روی سده الصخره روطه تا المزیه مستقر بودند و فاصله هر سنگر آن‌ها بین ۱۰۰ تا ۵۰۰ متر متغیر بود.

نیروهای نظامی: منطقه عمومی العزیر تا فاو زیر نظر سپاه سوم بود که لشکرهای ۱۱ پیاده در شلمچه، لشکر پیاده در زید و لشکر ۵ مکانیزه در کوشک، لشکر ۱۹ پیاده در طلائی و لشکر ۶ زرهی به عنوان احتیاط در نشوه استقرار داشتند.^(۷)

در مجموع درباره وضعیت گسترش نیروهای عراقی در منطقه می‌توان گفت که:

- دشمن از ناحیه شمالی منطقه عملیات (یعنی محور هورالعظیم) به علت برخورداری از پشتوانه آتش مناسب در منطقه تقریباً احساس خطر کمتری می‌کرد به خصوص آن که راه‌های مواصلاتی به خشکی بسیار محدود بود.

- تمرکز نیروهای زرهی عراق در منطقه حسینی

* . لشکرهای تحت امر سپاه سوم تا پیش از عملیات عبارت بودند از: نیروهای قیصر، قرارگاه موقت لشکر ۹۱ پیاده، قرارگاه لشکر ۸ و ۱۱ پیاده، قرارگاه لشکر ۵ مکانیزه و نیروهای مستقر در غرب اروند رود (س.ش. ۱۷۶۰۰، ۱۳۶۲/۲/۰۳، رکن ۳، قرارگاه نجف)

شکل سنگرها و ترتیب استقرار نیروهای کمین و تأمین:

شکل سنگرها و ترتیب استقرار نیروهای کمین و تأمین گرچه به اقتضای وضعیت زمین و کم و زیاد بودن آب‌گرفتگی‌ها در منطقه حائل با ایران کمی تفاوت دارند، اما عمدتاً از یک شیوه رایج تبعیت می‌کنند. به طور مثال هر تیپ لشکر ۸ پیاده عراق، دو گردان در خط، هر گردان ۳ گروهان در خط و یک گروهان احتیاط دارد. گروهان‌ها معمولاً ۵۰۰ متر را تحت پوشش پدافندی دارند. هر گروهان ۳ دسته، که دسته‌های سوم پشت ۲ دسته فوق‌گسترش دارند و قرارگاه گروهان در ۳۰ متری پشت دسته سوم قرار دارد. قرارگاه گردان در ۵۰۰ متری پشت گروهان و در خاکریز مثلثی شکل قرار دارد. نیروی گروهان‌ها و دسته‌ها توسط یک کانال مواصلاتی به عمق ۱/۵

متر و عرض ۸۰ سانتی‌متر با هم ارتباط دارند.

- در سنگرها روزنه‌ی آتش تعبیه شده است.

- تیربارهایی در جناح و در معابر نیروی تأمین استقرار داده شده‌اند.

- گردان احتیاط که در پشت کانال‌ها به صورت خطی آرایش دارند، در زمان‌هایی

که خط اول جبهه به آن‌ها نیاز داشته باشد، یک گروهان را به صورت کمین مأمور خط مقدم می‌کند. قرارگاه گردان معمولاً در فاصله ۵۰۰ متری پشت گروهان‌ها قرار دارند.^(۹)

از دیگر سفارشات و رهنمودهای فرماندهان عالی‌رتبه به یگان‌های مستقر در منطقه، ساخت سنگرهای بتونی و استفاده از سلاح‌های شعله‌افکن در خط مقدم بود. بر این اساس و در پی رهنمودهای جانشین فرمانده کل نیروهای مسلح عراق مقرر شد تا یگان‌های پدافندی در خصوص ساخت موضعی

وظیفه می‌کنند - و پس از ۱۵ روز با یک گروهان دیگر در خط تعویض می‌شوند - طول خط پدافندی هر گردان ۱۳۰۰ تا ۱۵۰۰ متر است که یک گروهان در آن به شکل مثلثی آرایش می‌گیرد، هر دسته این گروهان در پشت یک خاکریز که به طول ۱۵۰ متر است مستقر هستند و از تجهیزاتی نظیر دوشکا نیز بهره می‌برند. موانع معمولاً از دو عمق برخوردارند. موانع اولیه دارای عمق کم (۱۰۰ متر) بوده که از یک رشته سیم خاردار سپس یک ردیف مین منور و بعد از آن مین‌های ضد نفر و ضد تانک تشکیل می‌شود. مین ضدنفر از نوع فشاری، جهنده و مین‌های سه شاخه‌ای می‌باشد.

البته قبل از موانع اولیه، منطقه ممنوعه‌ای به عمق ۳۰۰ متر که عوارض زیر در آن واقع می‌باشد، وجود دارد.

- گروه‌های گشتی که در جلوی میادین مین استقرار دارند.

- نیروهای کمین - که بعضاً بالغ بر ۹ نفر سرباز و یک ستونیا می‌باشند - جلوی هر گردان مستقر هستند.

فاصله سنگرهای کمین متغیر است که گاهی تا ۵۰ متر هم می‌رسد. روزها عموماً سه نفر تک تیرانداز در سنگر مستقر هستند و شب‌ها استعدادشان بیشتر می‌شود.

همچنین دشمن میدان مین اول که دارای عمق ۱۰۰ متر است را توسط یک رشته سیم خاردار محدود کرده، این در حالی است که در برخی محورها یک منطقه خالی به عمق ۵۰ متر وجود دارد که واحد

تأمین به استعداد یک گروهان در جلوی هر گردان در این منطقه مستقر است. نیروهای تأمین دارای ۴ کانال می‌باشند که سنگرهای آنان به طرف جلو میدان، احداث شده‌اند و توسط یک کانال مواصلاتی به عرض و عمق ۱/۵ متر به صورت مارپیچ به قرارگاه گردان متصل می‌شوند.

میدان مین دوم، به عمق ۳۰۰ تا ۴۰۰ متر متغیر است و میدان مین سوم به عمق ۱۵ متر که خصوصیات میدان مین اول را دارند.

کلیه فعالیت‌های انجام شده توسط نیروهای سپاه در منطقه هور، کاملاً محرمانه و غالباً غیر مکتوب به فرماندهی سپاه گزارش می‌شد که کاملاً متفاوت با فعالیت‌های انجام شده در حوزه مأموریت ارتش در منطقه زید (در شرق بصره) بود

ساخته شده و تا جای امکان نزدیک محل نصب شیب قرار دارند.
- در برخی پناهگاه‌ها مکانی برای حفظ سلاح و مهمات از اثرات باران و گرد و خاک در نظر گرفته شده است.

• کانال‌های آتش:

این کانال‌ها به عرض ۶۰ و عمق حداقل ۱۱۰ سانتی‌متر و تا جای امکان به صورت مارپیچ احداث شده‌اند و نیروهای مستقر در آن میدان دید و تیر مناسبی برای پوشش دادن معابر وصولی (آبراه‌ها) و معابر موجود در موانع دارند.

• سیم‌های خاردار و مین‌ها:

به منظور تأمین حفاظت افراد مستقر در کانال‌های آتش در برابر پرتاب نارنجک‌های دستی، سیم‌های خاردار با عمق ۵۰ متر جلوی کانال‌ها به کار برده شده‌اند، همچنین برخی آبراه‌های مهم - که به عنوان معابر وصولی بودند - با هدف جلوگیری از تردد گروه‌های گشتی رزمی به وسیله سیم‌های خاردار مسدود می‌شوند. علاوه بر این نیز سیم‌های خاردار جلوی مواضع، میادین مین را محافظت می‌کنند. اما در همین رابطه دشمن برای فریب رزمندگان و کشاندن نیروها به میدان مین، آبراه‌های دروغین (فریبنده‌ای) را در نظر گرفته بود، به طوری که این آبراه‌ها تا نزدیک مواضع دشمن فاقد موانع حساسیت برانگیز بودند و نیروهای دشمن در حوالی میادین مین یا به صورت کمین و یا گروه‌های گشتی رزمی به سر می‌بردند.

• سلاح‌های پشتیبانی‌کننده:

سلاح‌های پشتیبانی‌کننده نظیر تیربارها به گونه‌ای مستقر بودند که تعیین قوس آتش آن‌ها متقاطع بود و یا سلاح‌های ضد هوایی که علاوه بر استتار مناسب به نحوی استقرار یافته بودند که تقاطع قوس‌های آتش

به شکل سنگرهای بتونی یا سنگرهای معمولی که بخشی از آن‌ها دارای شیارهای پدافندی هستند، تلاش کنند.^(۱۰)
همچنین براساس اطلاعات جمع‌آوری شده، وضعیت کانال‌های آتش، موانع سیم‌خاردار، میادین مین، مواضع تانک و نفربرهای عراقی در منطقه عمومی (عملیات خیبر) بدین شرح گزارش شد.

• کانال‌ها:

- ابعاد کانال‌ها به گونه‌ای است که حفاظت نسبی از گلوله‌های زمانی و گلوله‌های دیگر را تا جایی که امکان دارد، تأمین می‌کند.
- کانال‌ها دارای عمق مناسب برای تیراندازی هستند.
- کانال‌ها عمدتاً دارای میدان تیر مناسب بودند و مانعی که تیراندازی را محدود و بر برد مفید سلاح تأثیر منفی داشته باشد، وجود ندارد.
- کانال‌ها به گونه‌ای مهندسی و طراحی شده‌اند که آتش متقابل میان مواضع همجوار برقرار است.
محل‌هایی برای نیروها جهت بهره‌برداری از نارنجک‌ها در نظر گرفته شده است.
همچنین محل‌هایی متعدد و نزدیک به هم برای حفظ مهمات ذخیره احداث گردیده است.
در کانال‌ها محل‌هایی برای خروج و یا منحرف ساختن آب - با هدف اجرای جنگ آب - وجود دارد. کانال‌ها عمدتاً به گونه‌ای هستند که راه‌های ارتباطی بین قرارگاه‌های دسته به گروهان و نیز نقاط نزدیک برقرار است.

• پناهگاه‌ها:

- پناهگاه‌ها، نزدیک سنگر آتش احداث شدند، از طریق کانال‌های نفرو حفاری شده با یکدیگر ارتباط دارند و حداکثر گنجایش آنها ۵ تا ۶ نفر در نظر گرفته شده تا از تجمع افراد جلوگیری شود.
- پناهگاه‌ها برای امنیت بیشتر نیروها، مسقف

خودی در خطوط پدافندی کسب کرده بودند، با در نظر گرفتن توانایی‌های رزمندگان، روش‌هایی را برای مقابله با آنان طراحی کردند. از نظر فرماندهان عراقی نقطه قوت ایرانیان در ۱۵ شاخص مورد توجه قرار داشت. از جمله:

- رزم شبانه
- جمع‌آوری اطلاعات
- هدف قرار دادن مکان‌های مهم نظیر قرارگاه‌ها، توپ‌خانه‌ها، خطوط اول، ارتفاعات، دژبانی‌ها و نیروهای احتیاط
- طرح ریزی خوب به سمت هدف
- گشودن معابر و شکاف‌هایی در میادین مین
- احداث سریع خاکریزها و جاده‌ها

در هور نسبت دید و تیر به نوع گیاهی که در آن منطقه می‌روید بستگی داشت. اما به طور کلی امکان رصد کردن فعالیت نیروهای مقابل به علت رویدنی‌ها و پوشش بسیار مناسب منطقه، عمدتاً از طریق برج (دکل)‌های دیده‌بانی، یا نیروهای گشتی رزمی و ایجاد سنگرهای کمین و نیز عکس‌برداری‌های هوایی انجام می‌گرفت

- حفظ دور تک در چندین مرحله با به کارگیری نیروی انسانی
- به کارگیری موشک‌های ضد تانک
- توانایی رزم در کلیه مناطق و شرایط جوی
- فریب تاکتیکی
- قدرت مانور با سلاح‌ها
- توانایی استتار و مخفی کردن نیروها

- تأثیر عوامل مذهبی بر روحیه نیروها
- انجام عملیات نفوذی و ظاهر شدن پشت نیروها
- شایستگی در فرماندهی مشترک فرماندهی سپاه سوم و نیز فرماندهی لشکر ۲۶ پیاده - تاکتیکی، هر کدام برای مقابله با نقاط قوت رزمندگان راه‌های مختلفی را مورد تدبیر قرار داده و آن را به یگان‌های تحت امر خود ارسال داشتند. در بخشی از این تدابیر، جنبه‌های آموزشی و در بخشی دیگر جنبه‌های تاکتیکی مورد توجه قرار گرفته بود.

آن‌ها و نیز عدم وجود شکاف میان آن‌ها رعایت شده بود. تانک‌ها نیز در حال افقی آرایش داشتند تا زاویه کور آن‌ها به حداقل ممکن برسد که تأمین پشتیبانی متقابل و تأمین حفاظت آن‌ها توسط نیروهای پیاده (پیاده نظام) در شب انجام می‌شد.^(۱۱)

تغییرات و تصمیمات جدید فرماندهان عراقی

بدیهی بود که جمع‌آوری اطلاعات از دشمن برای تیم‌های شناسایی خودی بی‌خطر نبود، برخورد با نیروی کمین یا نیروهای گشتی رزمی دشمن و بروز برخی درگیری‌ها، گاه منجر به شهادت یا مجروحیت و حتی به اسارت در آمدن آن‌ها می‌شد* و همین مساله سبب افزایش حساسیت و هوشیاری عراقی‌ها در خصوص تحرکات نیروهای خودی می‌گردید. با گذشت زمان و مشاهده افزایش فعالیت رزمندگان، آنان نیز متناسب با وضعیت جدید، تمهیدات دفاعی تاکتیکی با هدف مقابله با تحرکات و عملیات‌های احتمالی رزمندگان اتخاذ کردند، از جمله تاکتیک‌ها، تقویت سازمان رزم، تقویت موانع و استحکامات، آموزش، جنگ آب، و... بود.

قوای عراقی در پی ماه‌ها حضور در منطقه شرق بصره و اطلاعاتی که به تدریج از فعالیت نیروهای

* در این خصوص بنابه گزارش واحد اطلاعات و عملیات منطقه ۸ سپاه در یک حادثه، هنگامی که فرمانده گروهان ماهشهر به همراه سه نفر دیگر با یک فروند قایق جهت بردن پتو به پاسگاه مستقر در آبراه ساحه می‌روند، بعد از تخلیه پتو با کمین دشمن برخورد می‌کنند که پس از درگیری اثری از آن‌ها دریافت نشد. در حادثه‌ای دیگر نیروهای گشتی رزمی در آبراه البیضه کمین کرده و سیم تلفن را قطع می‌کنند هنگامی که دو، سه تن از رزمندگان برای بررسی قطعی سیم اقدام می‌کنند مورد حمله نیروهای کمین عراقی قرار می‌گیرند، در همان وهله اول سکاندار شهید و قایق تعادل خود را از دست می‌دهد که در نتیجه از سرنوشت دو رزمنده دیگر اطلاعی در دست نیست. (س.ش. ۱۰۱۷۷۰۴، فرماندهی منطقه ۸ سپاه، حمید معینیان) گزارش‌های مشابهی از این دست درگیری‌ها، از سوی واحد اطلاعات به فرماندهی ارسال می‌شد.

از جمله تدابیر:

- آموزش عالی شبانه جهت اجرای پاتک و به کارگیری سلاح در شب.
- کنترل زمین ممنوعه با اعزام نیروهای پوششی، گروه‌های گشتی و کمین.
- تکمیل سیستم مواضع، استحکامات و مراقبت مستمر از آن‌ها.
- احداث شبکه‌های متعدد از موانع با ایجاد میدان مختلط مین، سیم‌های خاردار چادری و موانع سیمی.
- مراقبت مستمر از فعالیت‌ها، تحرکات و انگیزه‌های دشمن.
- آموزش و تأمین نیروهای احتیاط فعال.
- تحکیم و تقویت کانال‌های آتش طبق اصول نظامی.
- هماهنگی سلاح‌های پشتیبانی کننده و تأکید بر استقرار تیربارها در جبهه و جناحین.
- اجرای تک‌های محدود و عملیات تعرضی بر مناطق گسترش نیروها و سلاح‌های دشمن.
- طرح فریب دشمن با سلاح‌ها و دستگاه‌های بی‌سیم.^(۱۲)

عراق و تمهیدات تاکتیکی دیگر: جنگ آب، تظاهر به تک و...

* البته رزمندگان جهت مقابله با این تاکتیک، طرح‌ها و تمهیدات متعددی با هدف حفظ مواضع پدافندی در منطقه عملیاتی خیبر پیشنهاد کردند که بعضاً عملی گردید. از جمله:

- ایجاد بریدگی در سه ضلع غربی، میانی و شرقی حفاصل خط خودی و دشمن.
- حفر کانال‌هایی نفرو
- ترمیم و توسعه میادین مین.
- تقویت کلیه سیل‌بندها در جزیره شمالی و جنوبی.
- در نظر گرفتن استعدادی کافی برای نیروی پدافندی.
- برنامه‌ریزی مناسب و متقابل برای جنگ آب و اجرای به موقع آن. {س.ش. ۹۸۱۹۱۱، ۳۶۳۱/۲/۶۲، طرح و عملیات قرارگاه خاتم‌الانبیاء^(ص) و - ۴۲۳۵۵۱، ۳۶۳۱/۲/۰۳، طرح و عملیات قرارگاه کربلا}
- احداث خاکریزهای مسدود و مهندسی دقیق برای احداث آن‌ها (احداث خاکریزهای منقطع یا عمود برهم و در نظر گرفتن کسبه‌های پر از خاک برای مناطق آسیب‌پذیر)
- احداث حوضچه‌های ۲ یا ۳ چداره خاکی برای پایداری نیروهای کمین در مقابل دشمن.
- بهره‌گیری از دستگاه‌های پمپاژ قوی {س.ش. ۷۹۰۱۲۱، طرح و عملیات قرارگاه خاتم‌الانبیاء^(ص)}

جنگ آب: عراق با تجربه و شناختی که از آب در منطقه جنوب به دست آورد با ساختن دژ و حفر کانال‌های هدایتی آب در جلو و یا نزدیکی مواضع خود در محور زید و حتی بخش‌هایی از خشکی در جزیره جنوبی مجنون توانست هر وقت به تنگنا می‌رسد از این سلاح (جنگ آب) برای بیرون آمدن از تنگنا و به دست آوردن موقعیتی دیگر به راحتی استفاده کند و رزمندگان را به حال انفعال در آورد.^(۱۳)

لذا اجرای جنگ آب از طرف دشمن، وضعیت خطوط پدافندی رزمندگان را پی در پی دست‌خوش تغییر و یا در معرض آسیب‌پذیری قرار می‌داد. به عنوان نمونه و براساس یکی از گزارش‌های واحد

- تأکید بر تأثیر بازدیدهای میدانی و مداوم فرماندهان و موثر بودن آن در مناطق آسیب‌پذیر خطوط پدافندی رزمندگان.

- تأکید دائم بر ضرورت بهره‌گیری از مواضع پدافندی، سنگرها و عدم غفلت از تحرکات رزمندگان.

- تأکید بر ضعف روحی نیروهای ایرانی و تبلیغ بر میل رزمندگان به پناهندگان یا اسارت.

- ایجاد باور در یگان‌ها مبنی بر کمبود مهمات در جبهه ایران.^(۱۵)

اشغال مواضع مهم: از دیگر جنبه‌های تاکتیکی که نیروی دشمن در فرآیند فعالیت‌های خود در محور جنوبی منطقه عملیاتی سود می‌جست، تلاش برای اشغال مواضعی بود که با استقرار نیرو در آن‌ها، عملاً فعالیت نیروهای اطلاعاتی یگان‌های رزمی خودی تحت تأثیر قرار می‌گرفت و مشکلات‌شان برای کسب یا تکمیل اطلاعات با کندی انجام می‌پذیرفت. همچنین اعزام نیروهای پوششی، گروه‌های گشتی و کمین در زمین، منطقه‌ی ممنوعه (زمین حائل با مواضع رزمندگان) بود.

البته افزایش سازمان نیروهای کمین و اعزام نیروهای گشتی رزمی می‌توانست در برگیرنده منافع ذیل باشد:

- کسب اطلاع از محل دقیق پاسگاه‌های رزمندگان
- ردیابی سیستم کنترل و هدایت پاسگاه‌ها

تمرکز سازمان رزم، گرفتن اسیر برای به دست آوردن اطلاعات از فعالیت رزمندگان انجام پذیرفت، حمله روز ۸ بهمن ۱۳۶۲ عراقی‌ها (یعنی کمتر از یک ماه قبل از شروع عملیات خیبر) در ضلع شرقی و وسطی جزیره مجنون بود که با اجرای آتش سنگین توپ‌خانه و سپس پشتیبانی آتش هلی‌کوپتر و استعداد ۲ گروهان نیرو در ساعت ۵ صبح آغاز شد که تا ساعت ۹ موفق شدند سنگر استراق‌سمع رزمندگان را در ضلع شرقی تصرف نمایند و بر اثر فشار زیاد حدود ۰۰۰۱ تا ۰۰۵۱ متر از ضلع شرقی را که قبلاً بر اثر آب گرفتگی سنگر تخلیه شده بودند، تصرف کنند که در ادامه به دلیل اجرای آتش دقیق توپ‌خانه رزمندگان مجبور به توقف شدند. (س.ش. ۹۵۹۹۱۱، ۱۳۶۲/۱۱/۵۱)

تظاهر به تک: علاوه بر جنگ آب، برخی مواقع فرماندهان عراقی با نیروهای اندک خود تظاهر به تک می‌کردند تا روحیه آفندی را در نیروهای‌شان محفوظ نگه دارند. در یک نمونه، فرماندهی قرارگاه کربلا (در محور جنوبی- زید) به یگان تحت امر خود (لشکر ۷ ولیعصر^(عج)) در خصوص فعالیت دشمن چنین هشدار می‌دهد:

«به اطلاع می‌رساند که با بررسی‌های انجام شده و قرائن و شواهد موجود پیش‌بینی می‌شود که دشمن بعضی ظرف روزهای آینده به احتمال ۹۰٪ به منطقه استحفاظی شما تک نماید، زیرا قوائن و شواهد نظیر افزایش استعداد دشمن، افزایش شناسایی‌ها، افزایش گشتی رزمی جهت درگیری و در نهایت فرسوده کردن نیروها در خط، پرواز شناسایی‌ها با هواپیما و هوانیروز در محدوده شما، حکایت از پیش زمینه آمادگی‌های دشمن است و محور عمده تک یکی در سمت آبگرفتگی و دیگری محدوده شمال زید متصور است. اهدافی را که دشمن در این اقدام مد نظر دارد. ۱. دور کردن شما از منطقه عمومی بصره. ۲. بالا بردن روحیه نیروها و ۳. ترمیم خط پدافندی‌اش می‌باشد.»^(۱۴)

به نظر می‌رسد انگیزه‌های فرماندهان عراقی از اجرای چنین ژست تاکتیکی دستیابی به اهداف زیر بود.

- برانگیختن روحیه تهاجمی در نیروها از طریق اجرای اقدامات هجومی و تأکید بر شکست نیروهای ایرانی و تحمیل خسارت‌های فراوان.

- تلاش مستمر جهت اراده رزم در بین نیروها و ایجاد اختلال در تمرکز سازمان نیروهای پدافندی.**

* . لازم به یادآوری است که قبل از عملیات والفجر ۲، دشمن چنین طرحی را در نظر داشت ولی پس از شروع عملیات والفجر ۲، طرح خویش را به عقب انداخت.

** . از جمله مهم‌ترین اقدام تاکتیکی دشمن که با هدف برهم زدن

- اطلاع از نوع وسایل ترابری رزمندگان
- اطلاع از بازدید و سرکشی فرماندهان به پاسگاه‌ها
- اطلاع از زمان تعویض
- اطلاع از استقرار تجهیزات پدافند هوایی
- اطلاع از سیستم مخابراتی و ارتباطی
- و سرانجام ناامن کردن منطقه*
- از اقدامات تاکتیکی دیگری که عراقی‌ها در مواضع پدافندی مورد تدبیر قرار داده بودند، شامل موارد زیر بود:
- استفاده از موانع طبیعی و تقویت یا ادغام آنها با مواضع مصنوعی.
- تأمین پشتیبانی متقابل میان مواضع، دسته‌ها و گروهان‌ها.
- تأمین پدافند در کلیه جهات و وجود مواضع احتیاطی و یدکی به منظور تغییر جبهه.
- وجود عمق در کلیه رده‌ها با ایجاد چند موضع دفاعی.
- بهره‌گیری از نیروی احتیاط دائم.
- احداث دیدگاه‌های متعدد و فعالیت مستمر دیده‌بان‌ها در شبانه‌روز.^(۱۶)

اقدامات خودی برای فریب عراق و عکس‌العمل فرماندهان عراقی

الف: انجام عملیات‌های فریب علیه دشمن

از آن‌جا که یکی از تاکتیک‌های معمول برای غافل‌گیر نگاه داشتن دشمن انجام عملیات فرعی با هدف فریب است، لذا این مساله مورد تدبیر فرماندهان

* . عملیاتی شدن این تاکتیک‌ها از سوی دشمن تا حدی بر نیروهای کم تجربه رزمندگان - که بار اول حضورشان در جبهه‌ها بود- بی‌اثر نبود. به طوری که براساس گزارش فرماندهی منطقه ۸ سپاه، «استمرار این تاکتیک، اثرات روانی بر روی نیروها به وجود آورد. به ویژه پس از آن که طی اجرای چندین کمین در آبراه‌ها و به اسارت گرفتن تعدادی از رزمندگان، در بین تعدادی از نیروهای مستقر در پاسگاه‌ها نوعی اضطراب پدیده آمده بود، زیرا هر لحظه انتظار مواجهه با کمین عراقی را داشتند. ۱ ش.ش ۴۱۷۷۰۱، فرماندهی منطقه ۸ سپاه پاسداران»

خودی قرار گرفت. اما باید دید این تاکتیک چقدر و به چه میزان بر غافل‌گیری یا هوشیاری دشمن اثر گذاشت؟

همزمان با برخی اقدامات شناسایی و فرآیند آماده‌سازی در منطقه عمومی عملیات خیبر، عملیات‌هایی در محورها و جبهه‌های مختلف، نظیر ارتفاعات شرقی سد دربندیخان (تحریر القدس)، محور چنگوله در جبهه میانی (منطقه علملیاتی والفجر ۵)، محور چیلات (منطقه عملیاتی والفجر ۶) و جبهه جزایه در جنوب انجام شد. اما با توجه به حجم اعزام‌های متعدد از سوی ایران و تبلیغات‌های گسترده درباره‌ی عملیات سرنوشت‌ساز، از دیدگاه نظامیان مجرب کاملاً هویدا بود که نمی‌توان این عملیات‌ها را عملیات بزرگ و به قولی اثر بخش و سرنوشت ساز تلقی کرد؛ چراکه این عملیات‌ها عمدتاً در منطقه جغرافیایی محدود و کوچک انجام شده بود. فرماندهان عراقی با درک این موضوع و نیز اخباری که - احتمالاً از اسراء- به دست آورده بودند، این عملیات‌ها به ویژه حمله ایران در منطقه‌ی جزایه - را بدل حمله اصلی تلقی کردند، به طوری که راوی قرارگاه در گزارش خود نوشته است.

«دشمن می‌دانسته که فلش اصلی از طلائیة و حوالی آن است. بدین خاطر از سرگرم شدن نیروهای سپاه چهارم خود و یا آوردن نیرو از منطقه سپاه سوم - که یکی از اهداف عملیات‌های فرعی بود- خودداری ورزید. بنابراین هدف اصلی انجام عملیات‌های فرعی که فریب دشمن بود به طور کامل میسر نشد، بلکه شاید عاملی شد تا دشمن با تمرکز بیشتر و حواس جمع‌تر به منطقه طلائیة و به ویژه شرق بصره توجه کند و فعالیت رزمندگان را در منطقه شرق بصره مورد رصد قرار دهد.»^(۱۷)

ب: عکس‌العمل فرماندهان عراقی

به میزان استمرار فعالیت‌های اطلاعاتی، شناسایی و نیز عملیات‌های فرعی که طی دوره نزدیک به یک

بیشتر حضور پیدا کرده و فعالیت‌شان بیشتر می‌شد، به همان اندازه حساسیت دشمن بیشتر شده، لذا محتوای بسیاری از گزارش‌های تیم‌ها و واحدهای اطلاعاتی، ضمن بیان توانایی‌هایی از دشمن، حکایت از اخبار هشدار دهنده داشت که نمونه‌هایی از آن اشاره می‌شود.

۱. تاریخ ۱۴ دی ۱۳۶۲: دشمن می‌تواند در منطقه شمال زید تا حسینیه با نیرویی معادل یک تیپ زرهی و یک تیپ مکانیزه و یک تیپ پیاده که از آتش پشتیبانی ۸ گردان توپ‌خانه و گلوله‌های شیمیایی برخوردار است به منظور بر هم زدن آرایش خودی و تصرف مواضع رزمندگان، تک کند. همین وضعیت برای منطقه غرب کوشک تا طلائی جدید متصور و متحمل است.^(۲۰)

فرماندهان عراقی که تا قبل از عملیات خیبر، به این فکر بودند که انجام عملیات و به طور کلی ادامه جنگ به بن‌بست رسیده و با توجه به موانعی که ایجاد کرده بودند، پیشروی رزمندگان را غیر ممکن می‌دانستند

۲. بنابر اخبار واصله از یگان‌های اطلاعاتی منطقه زید - شلمچه، در تاریخ ۱ اسفند ۱۳۶۲ دشمن سه مورد شناسایی هوایی و عکس‌برداری داشته که دو پرواز آن در ارتفاع ۴۵ هزار پا و دیگری در ۵۶ هزار پا بوده که آخری هویت مشخصی نداشته.

۳. در ۳ روز اخیر حدود ۱۰ فرکانس به شبکه‌های دشمن در منطقه مقابل زید در عمق ۱۰ کیلومتری غرب اضافه شده است.

۴. مکالمات خودی در منطقه بسیار فعال شده، ارتباط‌های راه دور (۱۱۴) بسیار زیاد است. اکثر موارد کنترل شبکه بوده از محتوی این شبکه‌ها دشمن خوب می‌تواند بفهمد که منطقه چقدر تقویت شده است.

۵. اطلاعات به دست آمده از شهر بصره حاکی از سنگربندی اکثر ساختمان‌های بلند و چیدن گونی در جلوی مغازه‌ها، تاسیسات دولتی و تهیه

سال انجام شد، به تدریج مراتب هوشیاری عراقی‌ها بیشتر گردید، که این مهم از تغییرات حاصل در زمین و انجام برخی تاکتیک‌ها محسوس و قابل مشاهده بود که برای آگاهی از میزان هوشیاری قوای عراقی به چند نمونه اشاره می‌شود.

در سند به دست آمده از دشمن، فرماندهی لشکر ۱۹ پیاده در نامه‌ای به کلی سری (در تاریخ ۱۳۶۲/۱۰/۲۳) سفارش ویژه‌ای به یگان تحت امر خود (گردان ۵ تیپ ۵ گارد مرزی) در منطقه مجنون دارد. از جمله جلوگیری از رخنه دشمن (ایران) در منطقه هور الهویزه، حفاظت از چاه‌های نفت جنوب و مراقبت از سیلند خاکی موازی هورالهویزه. این مراقبت با احداث ۴۸ دیدگاه ۵-۶ نفره، ۶ دیدگاه آهنی و اعزام گروه‌های گشتی در طول سدهای خاکی و با استفاده از دوربین‌های معمولی و شخص دید در شب انجام پذیرد. همچنین از ارتباطات بی‌سیم به جزء مواقع ضروری استفاده نشود و... نسبت به ذخیره‌سازی جیره جنگی و مهمات خط دوم اقدام شود.^(۱۸)

همچنین نامه سری و فوری فرماندهی سپاه سوم عراق به فرماندهی گردان ۱۰۹ ضد هوایی سبک که چند ساعت قبل از عملیات صادر شد شاهدهی برای میزان حداکثری هوشیاری دشمن است: در شرح نامه طبقه‌بندی «سری - فوری»، سپاه سوم که به این یگان ابلاغ گردید چنین آمده است: «دلایل تعرض دشمن (ایران) در حوزه استحفاظی این سپاه نشان می‌دهد که دو جبهه لشکر ۵ لشکر ۸ سمت اصلی حملات [ایران] قرار دارند و احتمالاً منطقه لشکر ۱۱ به ویژه در جناح چپ تیپ ۴۵ یکی از اهداف تعرض دشمن است که درخواست می‌شود اقدامات لازم به منظور انهدام نیروی دشمن در لحظه حمله اتخاذ گردد. تمام کلیه واحدها موظفند در بالاترین درجه هوشیاری و آمادگی برای سرکوب حملات هوایی و زمینی دشمن باشند».^(۱۹)

به هر میزان که یگان‌های خودی در منطقه

نفوذ تیم‌های شناسایی رزمندگان در شمال برکه العظیم در هورالعظیم هشدار می‌دهد که «هدف دشمن (ایران) از این فعالیت‌ها عبور دادن افراد نفوذی جهت عملیات اطلاعاتی و یا خرابکاری و یا هر دو است و سعی می‌کند به ارتباط خود با افراد حزب‌الدعوه مزدور و افراد غیر قانونی موجود در منطقه هور به منظور فعال کردن عمل سیاسی خصمانه ادامه دهد. لذا با احداث سریع‌تر دیدگاه‌ها و تشدید فعالیت دیده‌بانی بر مراقبت دشمن بیشتر از فعالیتش اقدام شود.^(۲۳)

۷. این هشدارهای پی‌درپی، بر روند هوشیاری نیروهای پدافندی عراق آثار و نتایجی داشت به طوری‌که یگان‌های مستقر در خط دشمن بر فعالیت خود و افزایش ضریب آگاهی از روند تحرکات رزمندگان افزودند. در این راستا در تاریخ ۱ بهمن ۱۳۶۲ واحد اطلاعات عملیات قرارگاه کربلا اعلام می‌کند که نیروهای عراقی چندین بار تا نزدیکی مواضع رزمندگان حضور پیدا کرده‌اند و حتی یک بار داخل سنگر استراق‌سمع ما شدند. قصد آن‌ها به اسارت در آوردن نیرو می‌باشد. همچنین در اقدامی دیگر، سیم‌خاردار منطقه ممنوعه را جمع‌آوری کردند که می‌تواند برای جلو کشیدن مواضع‌اش و یا ایجاد معبر برای اعزام کمین‌های متحرک (گشتی) آنان باشد. حربه‌ای که دشمن اخیراً از آن استفاده بیشتری می‌کند.^(۲۴)

براساس سند دیگری که از قوای متجاوز عراق به دست آمده بیانگر ضریب هوشیاری دشمن به روند تحرکات رزمندگان می‌باشد. در نامه‌ای که از سوی فرماندهی گردان ۵ تیپ گارد مرزی به فرماندهان گروهان‌های تحت‌امرش ابلاغ شده بود چنین قید شده.*

*. این نامه از فرماندهی سپاه سوم صادر شده بود.

سنگرهای پدافندی در ابتدای خیابان‌های ورودی به شهر و فرعی‌هاست، همچنین در داخل شهر جان پناه‌های بتونی و زیرزمینی بسیاری ساخته شده است. اکثر قریب به اتفاق مردم از شهر خارج شده و شهر تقریباً خالیست و نیروهای نظامی و انتظامی مستقر شدند.^(۲۱)

۶. فرمانده گردان ۵ تیپ ۵ گارد مرزی در نامه‌ای به واحدهای تحت امرش ضمن اعلام نفوذ رزمندگان به مناطق تحت استحفاظ یگان‌های عراقی مستقر در هور، بر هوشیاری نیروها تأکید

دارد. در این نامه اشاره شده که در تاریخ ۱۰/۲۱/۱۹۸۳ (۲۹مهر ۱۳۶۲) گروه‌های شناسایی دشمن توانستند به داخل هورالهویزه نفوذ کنند و احتمال کمین آن‌ها به پشت نیروهای خود متصور است. همچنین گروه‌های مزبور توانستند اطلاعاتی در مورد مواضع و جاده‌های تدارکاتی خود کسب کنند. لذا لازم است نیروهایی را به منظور مراقبت و شناسایی منطقه اعزام کنید تا گروه‌های مزبور را که از قایق استفاده می‌کنند، تعقیب کرده تا از نزدیک شدن به مناطق استقرار یگان‌های خودی، جلوگیری شود.^(۲۲)

استمرار و افزایش فعالیت‌های شناسایی تیم اطلاعاتی که بعضاً منجر به درگیری و یا به اسارت در آمدن نیروهای عراقی می‌شد، بیش از پیش بر نگرانی فرماندهان عراقی می‌افزود، تا حدی که در ۱۱ آذر ۱۳۶۲ فرماندهی لشکر ۱۹ پیاده در نامه‌ای سری-فوری خطاب به فرمانده گردان ۵ تیپ ۵ گارد مرزی پس از ارائه‌ی مستندات از

فرمانده لشکر عراقی به افسران "توجیه سیاسی" خاطر نشان کرد در سخنرانی‌ها و دیدارهای خود با نیروها، بر کمبود سلاح ایرانیان - خصوصاً سلاح‌های سنگین - میل به تسلیم شدن آن‌ها، تورم و قیمت‌های بالای اجناس در ایران و کوپنی شدن اجناس و... تبلیغ فراوان کنند

۱۱. اما مهم‌ترین و رسمی‌ترین وجه از هوشیاری عراق از اقدام و تحرکات خودی، چند ساعت قبل از عملیات رزمندگان منعکس شد، که در عین اهمیت آن، بیانگر «غافل‌گیری» در تشخیص زمان عملیات نیز محسوب می‌شد. در این باره تلویزیون بغداد با قرائت اطلاعیه نظامی بدون آن که نامی از منطقه عملیات ببرد، از آمادگی ایران برای انجام عملیات پرده برداشت و تهران را تهدید به مقابله به مثل و حملات شدید به شهرها و روستاها کرد.

خبرگزاری رویتر از قول سرلشکر ماهر عبدالرشید (فرمانده سپاه سوم عراق) گزارش کرد که ایران مشغول نقل و انتقال نیرو جهت حمله به عراق در بخش جنوبی جبهه‌ی جنگ خلیج فارس است و هدف احتمالی این حمله بند استراتژیک (بصره) است

۱۲. در این اطلاعیه چنین آمده که: «تمام اطلاعات به دست آمده نشان می‌دهد که رژیم ایران آماده حمله‌ی وسیعی به منظور گذشتن از مرزهای ما... می‌باشد و این تجاوز بسیار نزدیک است و مقامات ایرانی آن را تأیید می‌نمایند... آنان بدانند که ما در مقابل این حمله ایستادگی و آن را

نابود خواهیم کرد و آنان بدانند این بار فقط به دفاع از خود اکتفا نمی‌کنیم و... اگر لازم باشد فعالیت‌های نظامی علیه اهدافی در عمق خاک ایران خواهیم کرد و بدون توجه به نوع هدف شامل تجمعات نظامی در شهرها و روستاها را جزء اهداف نظامی به شمار می‌آوریم و علیه آن‌ها اقدام لازم انجام خواهیم داد.»^(۲۹)

اقدامات هوشمندانه

همان‌طور که اشاره شد، با گذشت زمان و هر اندازه که به زمان عملیات نزدیک‌تر می‌شد، علاوه بر برانگیخته شدن حساسیت‌های عراق، تیم‌های

۱. [توجه شود که] «عملیات شناسایی دشمن (ایران) در جلوی منطقه لشکر ۱۹ به منظور به دست آوردن اطلاعاتی از نحوه گسترش نیروهای هشدار دهنده و چگونگی موانع و سپس احداث خاکریز جدیدی در جلوی منطقه با هدف تنگ کردن فاصله در حال افزایش روزافزون است.

۲. دشمن روش تنگ کردن منطقه ممنوعه را به طور تدریجی دنبال می‌کند. از این رو گرفتن اسیر زنده جهت کسب اطلاعات از مقاصد دشمن در منطقه ممنوعه تأکید می‌شود.

۳. مراقبت از منطقه هور توسط یگان‌های خودی - که در جناح چپ منطقه حوزه استحقاقی (لشکر ۱۹ پیاده) هستند، مورد تأکید است.^(۲۵)

۸. دوازده روز قبل از عملیات به استناد اعلام واحد اطلاعات ستاد مشترک ارتش، فرمانده کل نیروهای بعثی عراق به کلیه نیروها آماده باش ۱۰۰ درصد داده و تأکید کرده بود که با استعداد کامل برای دفاع و جلوگیری از حملات نیروهای ایرانی آماده باشند.^(۲۶)

۹. ۲۴ ساعت قبل از عملیات براساس نامه سری سپاه سوم «مرخصی نیروها به طور کامل متوقف و تمامی افراد که به مرخصی رفته‌اند فوراً باید به واحدهای خود بازگردند».^(۲۷)

۱۰. خبرگزاری رویتر از قول سرلشکر ماهر عبدالرشید (فرمانده سپاه سوم عراق) گزارش کرد که ایران مشغول نقل و انتقال نیرو جهت حمله به عراق در بخش جنوبی جبهه‌ی جنگ خلیج فارس است و هدف احتمالی این حمله بند استراتژیک (بصره) است. آن‌ها سه لشکر از پاسداران انقلاب را برای حمایت از نیروهای ارتش منظم در این حمله به حرکت در آورده‌اند. به گفته ماهر عبدالرشید، ایران نام عملیات خود را «تحریرالقدس» یا لبیک یا خمینی نهاده است.^(۲۸)

- بهره‌مندی از امکانات خوب مهندسی رزمی و قدرت مناسب در ساخت سنگر و پناهگاه.
- توان به کارگیری سریع و منظم از هوانیروز و نیروی هوایی.
- سرعت در ایجاد موانع در خط و عمق برای جلوگیری از سرعت و پیشروی رزمندگان.
- سرعت در جایگزین کردن نیروهای تازه نفس در منطقه زید.
- تلاش چشم‌گیر و منظم برای تقویت روحی رزم بین نیرو.

همچنین به گزارش رکن ۳ قرارگاه عملیاتی نجف:

۱. دشمن با استفاده از تجهیزات فنی و الکترونیکی و نیز پست‌های شنود قادر به دریافت پیام‌های کشف، رمز و کشف کلید رمز بوده و از این طریق می‌تواند بهره زیادی برای کسب اطلاعات رزمندگان ببرد.
  ۲. ارتش عراق از عوامل جاسوس و برخی عوامل بومی [تحت عنوان] ارتش آزادی‌بخش خوزستان در سراسر منطقه عملیاتی بهره‌گیری می‌کند.
  ۳. دشمن با نصب برج‌ها، دکل‌ها و ایجاد تپه‌های دیده‌بانی در مناطق مناسب قادر است حرکات و جابه‌جایی‌های رزمندگان را کنترل نماید.
  ۴. دشمن با ایجاد ارتباط با عوامل خود فروخته و جا مانده در مناطق اشغالی که بعضاً آموزش‌های نظامی و خراب‌کاری را طی کرده‌اند تلاش دارد تا همراه با عوامل نفوذی خود، اقدام به انهدام تأسیسات منطقه خوزستان نماید. (۳۶)
- از جمله توانایی‌های دیگر دشمن، بهره‌برداری مؤثر از واحدهای توپ‌خانه بود، به طوری که در وارد نمودن بیشترین خسارت و مختل ساختن توازن و توانایی پدافندی رزمندگان و تأمین پشتیبانی لازم از یگان‌های پاتک کننده عراقی سهم بسزایی داشت. به عبارتی عراقی‌ها نیز متقابلاً در پی شناسایی‌های

شناسایی شاهد تغییرات جدی تری از دشمن از جمله اهتمام به آموزش نیروها، انجام مانورهای آموزشی، تقویت نیرو و در منطقه می‌شدند.

در این چهارچوب چند نمونه از گزارش‌هایی که در این زمینه برای فرماندهان ارسال شد، ارائه می‌شود.

- یک دوره آموزشی در تاریخ ۴ آبان ۱۳۶۲ برای ۳۰۰ نفر از افراد ارتش خلقی. (۳۰)

- تشکیل یک گردان چهار گروهانی - با استفاده از نیروی به اصطلاح تحریر خوزستان - به نام "وطن‌العربی" در پادگان دیوانیه و آموزش دوره جمع‌آوری اخبار و شناسایی مناطق. (۳۱)

- دشمن در منطقه، ۲ پایگاه آموزش دارد که رزمندگان در آن آموزش‌هایی نظیر باز کردن معابر، ثبت تیر و آموزش‌های مواد شیمیایی را طی می‌کنند. (۳۲)

- دشمن در مدت زمان ۴ تا ۱۹ دی ۱۳۶۲، ۲۰ مانور آموزشی در منطقه شرق بصره برگزار کرده است. (۳۳)

- انجام مانورهای آموزشی هلی‌بُرُن، با این هدف که نیروها را توجیه کند، قادرند بدون تلفات به منطقه عملیاتی برسند. (۳۴)

- انجام مانورهای روش‌های مقابله با نیروهای مهاجم و نحوه‌ی دور زدن آنان. (۳۵)

توانایی‌های عراق

با عنایت به آنچه ذکر شد در یک جمع‌بندی کلی می‌توان به توانایی‌های دشمن به شرح ذیل اشاره کرد.

- قدرت جابه‌جایی سریع و تقویت جزایر و نیروهای گشتی در هور.
- فعال کردن سایت‌های هوایی و دیده‌بانی در محور طلائیة کوشک.
- بهره‌مندی از دستگاه‌های سیستم هشداردهنده رازیت.

اقدامات عراق پس از انجام عملیات خیبر

فرماندهان عراقی که تا قبل از عملیات خیبر، به این فکر بودند که انجام عملیات و به طور کلی ادامه جنگ به بن‌بست رسیده و با توجه به موانعی که ایجاد کرده بودند، پیشروی رزمندگان را غیر ممکن می‌دانستند و در مناطق آب‌گرفتگی هورالعظیم با خیال راحت به پدافند مشغول بودند، بعد از عملیات و درک این موضوع که هیچ مانعی در مقابل رزمندگان نمی‌تواند سدکننده باشد، بیش از پیش بر هوشیاری خود افزودند و اقداماتی را در تحلیل تاکتیک نیروهای ایرانی و برخی ضعف‌های رزمندگان و تجدیدنظر در تاکتیک نیروهای خود، برای حفظ منطقه عملیاتی انجام دادند، از جمله:

- مواضع و موانع قبلی را ترمیم و تقویت نموده و نسبت به تحکیم و تثبیت آن‌ها توجه زیادی کردند.

- احداث خاکریزهای ضربداری به ارتفاع تقریبی ۱/۵ متر، مانند موانع ضد تانک و نیز جلوگیری از تردد و نفوذ قایق‌ها.

- ایجاد خطوط پدافندی مقطع در عمق و ایجاد مواضع یدکی مناسب و متعدد بین رده‌های یکم و دوم پدافندی و استقرار توپ‌خانه در محل‌های مناسب و غیر قابل دسترسی در ساعت‌های اولیه عملیات.

- به طور مداوم از انتهای شمال آب‌گرفتگی تا جنوب هور را با گلوله‌های فسفوری ثبت تیر و سپس با گلوله‌های زمانی در سطح آب تیراندازی کردند.

- برج و تپه‌های دیده‌بانی بلند در رده یکم و دوم احداث کردند.

- اخیراً از گلوله‌های توپ‌خانه جدیدی به نام نمساویه استفاده می‌کنند که این گلوله‌ها به صورت چندتایی در سام می‌باشد و توسط هلی‌کوپتر تنظیم تیر می‌شود. (توپ مذکور اتریشی است و حداقل ۵ و حداکثر ۴۵ کیلومتر بُرد دارد.)

انجام داده، به نحوی ضعف‌های تاکتیکی رزمندگان را که می‌توانست عامل آسیب‌پذیر باشد، تشخیص داده بودند. از جمله موضوع مهم مشکل مرتبط با تدارک نیروها به دلیل طولانی بودن راه‌های مواصلاتی و ضعف در پوشش آتش توپ‌خانه.*

ضعف‌های عراق

با وجود بیان توانایی‌های عراق، اما در یگان‌های رزمی آنان ضعف‌های محسوسی به چشم می‌خورد. در حوزه نیروی انسانی:

به علت مداومت جنگ روحیه جنگجویی تا حدی کاهش یافته بود. میل به اسارت، پناهندگی و فرار بین سربازان وجود داشت. همچنین نیروها پس از مصرف بیهوده مهمات، سعی می‌کردند به بهانه‌ی دریافت مهمات منطقه عملیاتی را ترک کنند.^(۳۷)

در حوزه عملیاتی:

- در مقابل عملیات شبانه و تک‌های دوره‌ای آسیب‌پذیر هستند.

- پس از شکسته شدن خط پدافندی سازمان یگان‌های دشمن از هم پاشیده می‌شوند.

- عمدتاً در تشخیص زمان و مکان غافلگیر می‌شوند.

- توجه نکردن به سکوت رادیویی تا قبل از عملیات

- استفاده زیاد شبکه ARS و فرستنده‌های راه دور در قرارگاه‌ها و محل‌های دیگر.

* از این رو علی اسحاقی، مسئول بخش فنی شتود قرارگاه خاتم^(ص) خاطر نشان می‌کند که در صورتی که نیروهای خودی به یک جاده مطمئن و عقبه مناسب برای تدارک نیروها در هور دست نیابند، عراقی‌ها می‌توانند در جریان عملیات با فشار از غرب جاده به وسیله نیروی پیاده و مکانیزه آبی-خاکی و هلی‌بُرد روی جزایر منطقه را پس بگیرد. همچنین قادر خواهند بود با تقویت منطقه عملیات و تشدید آتش توپ‌خانه روی جزایر به صورت مرحله‌ای اهداف تصرف شده از طرف رزمندگان را بازپس گیرند و مهم‌ترین این‌که می‌توانند با عملیات ایذایی هوانیروز و نیروی هوایی تدارکات رزمندگان را از طریق هور مختل کنند. {س.ش. ۶۱۵۶۴۱، بخش فنی ق. خاتم}

شهرها و استفاده از سلاح‌های مخرب و پیشرفته.

- اعزام نیروهای پیاده ارتش خلقی به جبهه‌های جنوب.

- دریافت مستمر سلاح و مهمات از طریق مصر، اردن، عربستان سعودی، کویت و... در همین چهارچوب فرماندهی لشکر ۲۶ پیاده به فرماندهان تیپ‌ها، گردان‌ها، گروهان‌ها، سایر فرماندهان واحدهای پشتیبانی و نیز افسران توجیه سیاسی تمهیدات و تصمیماتی را با هدف حفظ روحیه ابلاغ کرد که براساس آن اقداماتی به شرح ذیل انجام پذیرفت.

- بر انگیختن روحیه تهاجمی بین نیروها و تأکید بر شکست‌های دشمن (ایران)

- تلاش مستمر جهت تقویت اراده رزم در دل نیروها، پی‌گیری امور تاکتیکی و تأکید دائمی بر دشمن فارسی و کینه‌شان علیه ما.

- بازدید مدام از یگان‌ها، از سنگرهای هشدار دهنده، از محل دیده‌بانی‌ها و همزیستی با نیروها و یادآوری قهرمانی‌های‌شان.

- توجه زیاد به خدمات پشتیبانی رزم یگان‌ها

- تأکید دائم بر ضرورت بهره‌گیری از موانع پدافندی، سنگرها و پایداری و هوشیاری در آن‌ها و عدم غفلت.

- تأکید بر ضعف روحی دشمن

همچنین فرمانده لشکر به افسران توجیه سیاسی خاطر نشان کرد تا در سخنرانی‌ها و دیدارهای خود با نیروها، بر کمبود سلاح ایرانیان - خصوصاً سلاح‌های سنگین - میل به تسلیم شدن آن‌ها، تورم و قیمت‌های بالای اجناس در ایران و کوپنی شدن اجناس و... تبلیغ فراوان کنند.

از جمله تمهیدات و تاکتیک‌های دیگری که فرماندهان عراقی پس از عملیات رزمندگان اتخاذ کردند، تأکید بر افزایش هوشیاری فرماندهان به ویژه

- فعالیت‌های شناسایی هوایی و عکس‌برداری را افزایش داده و به طور مداوم از خطوط لجمن شناسایی به عمل می‌آوردند.

- در صدر هوشیاری خود را با اعزام گشتی شناسایی و برقراری پست‌های استراق‌سمع و دیده‌بانی به میزان قابل ملاحظه‌ای افزایش دادند.

- دشمن قادر است با مشاهده هر گونه فعالیت و جابه‌جایی، فوراً در جهت تقویت نیروهایش عکس‌العمل نشان دهد. به طوری که بر پایه برخی گزارش‌ها می‌تواند با ۱۷ گردان مانوری شامل ۱۲ گردان پیاده، یک گردان تانک، یک گردان شناسایی، ۲ گردان کماندویی و حداقل ۷ گردان توپ‌خانه و سلاح شیمیایی و کلیه مقدرات هوایی و هلی‌کوپتر از منطقه محافظت و پشتیبانی کرده و در مواضع فعلی پدافند کند.

- بهره‌گیری متعدد از تاکتیک «جنگ آب». به طوری که دشمن توجه خود را به ایجاد آب‌گرفتگی در معبرهایی که احتمال حمله‌ی رزمندگان می‌رود معطوف داشته به گونه‌ای که آب را در برخی محورها با جریان زیاد رها ساخته است.^(۳۸)

- تقسیم کردن صحنه نبرد به چند محور و تعیین فرماندهی.

- سرعت در اتخاذ تصمیمات و اجرای آن‌ها.

- کنترل منظم مواضع مصنوعی مهندسی ایجاد شده در جلوی خط لجمن.

- اعزام گشتی شناسایی با هدف بررسی گسترش و استعداد خطوط رزمندگان و گرفتن اسیر.

- تبلیغ وسیع در مورد از سرگیری بمباران

فرماندهی لشکر ۲۶ پیاده در نامه‌ای با مضمون "درس‌های آموزنده از نبرد شهابی"، انجام عملیات همزمان یا با فاصله زمانی کوتاه از عملیات خیبر توسط رزمندگان در سایر مناطق عملیاتی (جبهه‌های غرب) را فریب تلقی کرد

به شرح ذیل ابلاغ شد. که نکات زیر به مورد اجرا گذاشته گردد:

۱. اعزام نیروهای پوششی به طوریکه کنترل زمین ممنوعه و کشف به موقع نزدیک شدن دشمن تأمین گردد.

۲. احداث شبکه موانع به شرح زیر به عمق مناسبی در جلوی مناطق تیپ‌های مربوطه:

الف. میدان مختلط مین متشکل از ۴ الی ۶ نوار

ب. سیم‌خاردار چادری (نوع سوم)

ج. موانع سیمی به عمق ۳ متری

۳. تحکیم و تقویت مواضع پدافندی و کانال‌های آتش طبق اصول نظامی و به طور مناسب وسط احداث کانال‌های مواصلاتی در خاکریز، کانال فعلی تغذیه و سپس در فاصله‌های مناسبی از آن، کانال‌های آتش احداث، تحکیم و به وسیله پوشش بالا سری مجهز گردند.

۴. براساس منافع متقابلی که در چهارچوب موضع اصلی وجود دارد، انجام کارها باید به طور مشترک و همزمان باشد.

۵. هماهنگی به کارگیری سلاح‌های پشتیبانی کننده و تأکید بر استقرار تیربارهای متوسط در جبهه و جناحین.

۶. فراهم نمودن نیروی احتیاط مناسب برای تشکر^(۴۰)

۷. و مهم‌تر از همه تشدید حملات هوایی علیه مواضع رزمندگان

شایان ذکر است در عملیات خیبر برتری جنگ

هوایی عراق در مقایسه با ایران کاملاً محسوس بود و این برتری بیشتر در نقاطی بود که رزمندگان فاقد پدافند هوایی موثر بودند به طوری که خلبانان عراقی به قدری جسارت پیدا می‌کردند که ضمن استمرار بمباران‌ها با جنگنده‌های پیشرفته، گاهی با استفاده از هواپیماهای PCV در سطح پایین پرواز می‌کردند

در رده قرارگاه‌ها و عدم ترک مقر خود به خصوص هنگام شب بود. همچنین نظر به این که فرماندهان عراقی حتی پس از عملیات خیبر، همچنان حمله اصلی ایران را محورهای شرقی بصره تلقی می‌کردند و هر عملیاتی را فریب بر می‌شمردند، لذا در همین زمینه به یگان‌های پدافندی هشدارهای پی‌درپی می‌دهند.

در این خصوص فرماندهی لشکر ۲۶ پیاده در نامه‌ای با مضمون «درس‌های آموزنده از نبرد شهابی»، انجام عملیات همزمان یا با فاصله زمانی کوتاه از عملیات خیبر توسط رزمندگان در سایر مناطق عملیاتی (جبهه‌های غرب) را فریب تلقی کرده چنین اعلام نمود که: «نبرد شهابی، بخشی از طرح استراتژی فریب دشمن بوده که به منظور معطوف نمودن توجهات [نیروهای] خودی به مناطق فرعی و منحرف ساختن آن از منطقه احتمالی تعرض دشمن (شرق بصره) است که اقدام به انجام تک‌های محدودی کرده تا بتواند در توازن فکری فرماندهی [ما] خلل ایجاد کرده... بنابراین لازم است در چنین مناطقی، نیروهای احتیاط در نزدیکی آن مناطق جهت مقابله با وضعیت‌های پیش‌بینی نشده، نگهداری شوند»^(۳۹).

و سرانجام نامه کلی سری و آنی فرماندهی سپاه سوم که به فرمانده تیپ ۹۳ پیاده (تقویت شده) با هدف کنترل کامل زمین ممنوعه، کشف و شناسایی به موقع توان رزمندگان ایرانی و تحکیم منطقه پدافند

* . پس از عملیات خیبر، گزارش‌های متعددی از سوی تیم‌های اطلاعاتی مبنی بر اقدام و تحرک دشمن و درصد میزان هوشیاری ارائه می‌شد. گزارش‌هایی که حاکی از: تلاش دشمن برای تثبیت و تحکیم مواضع پدافندی، ازدیاد شناسایی گشت‌زنی توسط هلی‌کوپتر و هواپیما، افزایش تحرک نیروهای پیاده در خط اول و در کمین‌ها و زیر نظر گرفتن حرکات نیروهای خودی، افزایش آتش ادوات روی خطوط مقدم رزمندگان و بازدید مستمر از موانع بود. (ش.ش. ۸۵۲۳۲۱، گزارش نوبه‌ای شماره ۷۱، اطلاعات عملیات قرارگاه کربلا)

از جمله اقدام دیگر دشمن، بمباران شیمیایی بود که در حد وسیع و بی‌سابقه‌ای از آن - تا آن زمان - بهره جست و متأسفانه تعداد زیادی از رزمندگان مصدوم شدند و به لحاظ آسیب‌پذیری و تحلیل رفتن توان عمده یگان‌ها به ویژه در منطقه العزیر ناچار به عقب‌نشینی شدند.

جمع‌بندی

با وجود غفلت شدید فرماندهان عراقی در تشخیص دقیق منطقه نبرد که باعث غافل‌گیری و شکست آن‌ها در مراحل اول عملیات شد، اما قوای دشمن به سبب برخورداری از نقاط قوتی که داشتند توانستند، نه تنها بر بخشی از ضعف‌ها، چیره شوند، بلکه به موفقیت‌هایی - که بعضاً ناشی از ضعف جبهه‌های خودی بود - دست یابند. در این چهارچوب می‌توان به نکات مثبت دشمن در مقابله با حمله رزمندگان موسوم به عملیات خیبر - به طور فهرست‌وار به موارد زیر اشاره کرد.

- سرعت در ایجاد موانع جدید (میدان‌های مین و سیم‌خاردار با عمق زیاد و حفر کانال‌ها و ایجاد آب‌گرفتگی‌ها در منطقه حائل خود با ایران)
- بهره‌برداری مؤثر از آتش پشتیبانی برای مواضع دفاعی و نیروهای پاتک کننده
- تأمین و انتقال سریع نیروهای احتیاط برای انجام پاتک، به طوری که بخشی از نیروهای لشکرهای ۱، ۳، ۴ و ۶ زرهی، تیپ‌های ۶۵، ۶۶، ۶۷ نیروی مخصوص، تیپ یکم و دوم گارد ریاست جمهوری، تیپ ۱۰ زرهی، تیپ‌های مستقل ۴۱۹، ۹۸، ۹۴، ۹، ۱۱۳، ۵۱ و تیپ ۴ و ۵ و تعداد بسیاری از گروه‌های کماندویی به سرعت

مبادرت به بمباران نمود. (س.ش. ۸۴۱، گزارش عملیات خیبر - قرارگاه نجف، حسین اردستانی، ۳۶۳۱/۴/۴۱، صص ۱۴۱-۷۳۱)

و با مسلسل رزمندگان را هدف قرار می‌دادند و در این رهگذر حتی حوالی قرارگاه فرماندهی نجف - که محل تشکیل جلسات مسئولان و فرماندهان عالی نظیر آقای هاشمی رفسنجانی، محسن رضایی، صیاد شیرازی، حسن روحانی و برخی فرماندهان ارتش بود - از بمباران دشمن مصون نماند و تنها در برخی مناطق که موشک‌های هاگ و اورلیکن استقرار داشت، رزمندگان توانسته بودند هوایی مناسبی ایجاد کنند.

با این وجود حجم بمباران‌ها در سطح عمومی

منطقه عملیاتی خیبر به قدری بود که به نوشته راوی قرارگاه با گذشت سه روز از عملیات به دستور آقای هاشمی رفسنجانی سه فروند هواپیمای جنگنده F۱۴ نیروی هوایی جمهوری اسلامی آسمان منطقه عملیات را در حد فاصل زیر تا زید تحت چتر حمایتی قرار داد. این اقدام در تأمین امنیت آسمان منطقه تأثیر قابل ملاحظه‌ای داشت و از شدت تهاجم هوایی دشمن

به نحو چشمگیری کاسته شد. به گونه‌ای که طی روزهای اول تا سوم عملیات که دشمن گاه تا ۱۵۰ سورت پرواز و بمباران انجام می‌داد، در روزهای پس از آن به ۴۰ تا ۶۰ مورد حمله کاهش یافت.*

* . ناگفته نماند یکی از علل برتری هوایی عراق نسبت به ایران، محدودیت ما در خرید هواپیماها به خاطر تحریم کشورهای قدرتمند حامی عراق بود، در حالی که دشمن هیچ محدودیتی در خرید و جایگزین کردن هواپیماهای منهدم شده، نداشت و همین عامل در قدرت مانور هوایی دو کشور مؤثر بود به طوری که به گزارش راوی قرارگاه نجف، عراق در عملیات خیبر ۰۰۵۱ تا ۰۰۰۲ نوبت روی مواضع رزمندگان پرواز و بمباران نمود، در عوض ایران ۳-۴ بار

غفلت شدید فرماندهان عراقی در تشخیص دقیق منطقه نبرد، باعث غافل‌گیری و شکست آن‌ها در مراحل اول عملیات شد

- یا به منطقه نبرد منتقل شدند یا در انتظار دریافت دستور بودند.
- آمادگی نیروی هوایی و آماده باش تمامی پایگاه‌های هوایی
- آماده ساختن هوانیروز برای استمرار عملیات
- آماده ساختن سلاح‌های شیمیایی و به کارگیری گسترده و بی سابقه
- آماده ساختن تجهیزات موشکی برای هدف قرار دادن اهداف اقتصادی ایران با هدف تشدید فشار روانی
- آمادگی برای از سرگیری جنگ شهرها؛ حرب‌های که دشمن پس از شکست در جبهه‌ها از آن استفاده می‌کرد.
- اطمینان خاطر از نظر سیاسی بر وجود مساله میانجیگری در حل جنگ ایران و عراق.
- بهره‌برداری مؤثر از شیوه تبلیغات ایران در تشخیص منطقه حساس عملیات.
- بنابراین در شرح عملیات اظهارات قرارگاه‌های پایین عراق به قرارگاه‌های رده بالا، تشخیص محورهای اصلی پیشروی رزمندگان گاه نادرست و گاه پراکنده و ناقص منعکس شده بود ولی از هنگامی که ایران در بیانیه‌ی نظامی خود خبر ورود نیروهایش به شهر القرنه را داد، فرماندهان عراقی برای جلوگیری از پیشروی بیشتر رزمندگان، دستورات فوری را برای اعزام نیرو به این منطقه صادر کردند. همچنین به بازسازی نیروهای شرق دجله سرعت بخشیده و سرلشکر ستاد هشام صباح الفخری را به عنوان فرمانده نیروهای شرق دجله تعیین کردند. وی مأموریت بیرون راندن رزمندگان از منطقه البیضه، مجید الروطه، همایون و الهدامه را بر عهده داشت.
- در این راستا سرعت اتخاذ تصمیم و اجرای آن‌ها از نکات مثبت فرماندهان عراقی بود.^(۴۱)
- اختصاص دادن نیروهای لازم و گسترش آن‌ها به طوری که پوشش جبهه و عمق آن را تأمین کرده و پدافند دورا دور و پشتیبانی متقابل را تضمین کرده بود.
- همت فرماندهان در شناسایی همه جانبه و آشنایی فرماندهان [عملیاتی] با زمینی که در آن خواهند جنگید.*
- تقسیم مسئولیت‌ها
- ایجاد پناهگاه‌های مناسب برای افراد حاضر در صحنه نبرد تا از آتش نیروی مقابل در امان باشند.
- ایجاد سیستم موانع شامل میادین مین در ردیف‌های متوالی و موانع ابتکاری با استفاده از سیم خاردار
- برقراری ارتباطات مناسب، مطمئن و متعدد قرارگاه با گردان‌ها و حتی نیروهای هشداردهنده و بهره‌مندی از تهیه طرح آتش جامع شامل کلیه سلاح‌های پشتیبانی‌کننده، خمپاره‌اندازها، سلاح‌های ضد تانک و تیربارهای متوسط.
- فعالیت خوب دیدگاه‌های توپ‌خانه و دقت در اعلام کانون‌های خطر و ایجاد اختلال در نقل و انتقالات ایران به طرف زمین ممنوعه.^(۴۲)
- *. تدابیر فرماندهی عراق در هدایت عملیات نیز نقش مهمی در سرعت بخشیدن به بازپس‌گیری مناطق تصرف شده- از سوی رزمندگان- و پاکسازی منطقه داشت. در سند به دست آمده از دشمن -که به تحلیل عملیات پرداخته شده- چنین اشاره گردیده است: فرمانده [در خط] دوشادوش یگان‌های دیگر بوده، به همین جهت توانست با اطلاع از آخرین وضعیت در مورد چگونگی عقب راندن و انهدام نیروهای دشمن، تصرف اهداف، نگهداری مناطق اشغالی و نحوه پدافند از آن رهنمودهای لازم را به بالای خویش بدهد. علاوه بر این حضور فرماندهان در خط مقدم در بالا بردن روحیه تهاجمی یگان‌ها و خاتمه درگیری‌ها و انهدام نیروی دشمن اثر مثبت داشت. (س.ش. ۵۲۱۴۱، سند عراق، «تحلیل نبردهای الهدامه، الروطه-همایون در منطقه شرق دجله» ترجمه واحد اطلاعات نیروی زمینی سپاه)

ارجاعات:

۱. سندهای شماره ۰۰۸۰۱۱ و ۱۱۷۸۸۰۶، فرماندهی قرارگاه نجف، ۱۳۶۳/۱/۲۲ و س.ش ۰۰۸۰۱۵ - تیپ ۱۰ سیدالشهدا، ۱۳۶۳/۱/۲۳.
۲. س.ش. ۰۰۶۷۱۶، قرارگاه عملیات نجف، رکن ۳، ۱۳۶۳/۲/۳۰.
۳. مأخذ ۴.
۴. س.ش. ۱۳۱۲۸۴، (ترجمه سند عراقی) واحد اطلاعات و عملیات، ۱۳۶۳/۱/۶.
۵. س.ش. ۲۱۲۴۸، (ترجمه سند عراقی)، فرماندهی لشکر ۳۶ پیاده - تاکتیکی: نقاط ضعف و قوت دشمن [ایران]، ۱۳۶۲/۱۲/۱۱.
۶. سندهای شماره ۱۲۳۹۳۰ اطلاعات عملیات قرارگاه کربلا - ۱۳۶۲/۷/۳ و س.ش. ۱۹۵۵۶، اطلاعات و عملیات قرارگاه خاتم، ۱۳۶۲/۴/۱.
۷. س.ش. ۲۱۲۰۶، اطلاعات و عملیات قرارگاه باختران، ۱۳۶۲/۳/۱۰ و س.ش. ۱۲۲۶۴۰، وضعیت هور از جنبه‌های گوناگون، ۱۳۶۲/۱۰/۱.
۸. س.ش. ۱۲۴۶۵۵، قرارگاه عملیاتی جنوب (رکن ۲) - گزارش نوبه‌ای اطلاعاتی شماره ۹۸۳، ۱۳۶۲/۸/۲۴.
۹. س.ش. ۱۲۳۲۲۲، اطلاعات و عملیات قرارگاه کربلا، ۱۳۶۵/۲/۱۶.
۱۰. س.ش. ۱۲۶۷۹۹، قرارگاه عملیاتی جنوب نزاجا، گزارش نوبه‌ای شماره ۱۰۰۸، ۱۳۶۲/۱۰/۱۴.
۱۱. س.ش. ۱۶۹۵۹۷، (ترجمه سند عراقی) قرارگاه تیپ ۹۴ پیاده عملیات، ۱۹۸۴/۳/۱ (۱۳۶۲/۱۲/۱۰).
۱۲. س.ش. ۰۳۵۰۸۴، (سند عراقی) "بازسازی آرایش کنونی موضع پدافند" و مأخذ ۱۳.
۱۳. س.ش. ۲۵۶۱۴، اطلاعات و عملیات قرارگاه کربلا و س.ش. ۱۲۴۰۳۷، مهندسی رزمی قرارگاه کربلا.
۱۴. س.ش. ۱۲۳۹۳۴، فرماندهی قرارگاه کربلا سپاه، ۱۳۶۲/۶/۱۸.
۱۵. س.ش. ۳۵۲۸۱، فرماندهی عملیات شرق دجله، توجیه سیاسی عراق - ۱۳۶۳/۱/۲۵.
۱۶. مأخذ شماره ۱۵.
۱۷. مأخذ شماره ۱، صص ۶۶-۶۵.
۱۸. س.ش. ۲۱۰۹۵، (ترجمه سند عراقی) به سفارشات ویژه وظایف واحد گردان ۵ تیپ ۵ گارد مرزی، ۱۹۸۴/۱/۲۷ (۱۳۶۲/۱۰/۶).
۱۹. س.ش. ۱۷۸۰۳۵ (ترجمه سند عراقی) گردان ۱۰۹ ضد هوایی سبک، ۱۹۸۴/۲/۲۲ (۱۳۶۲/۱۲/۳).
۲۰. مأخذ شماره ۱۸
۲۱. س.ش. ۲۳۶۷۱، بخش فنی قرارگاه خاتم الانبیاء، ۱۳۶۲/۱۲/۱.
۲۲. س.ش. ۱۷۳۰۸۱، (سند عراقی) گردان ۵ تیپ ۵ گارد مرزی، ۱۹۸۳/۱۰/۲۲ (۱۳۶۲/۷/۳۰).
۲۳. س.ش. ۱۷۸۰۳۲، (سند عراقی) موضوع: نزدیک شدن قایق‌های دشمن، ۱۹۸۳/۱۲/۲ (۱۳۶۲/۹/۱۱).
۲۴. س.ش. ۲۱۱۶۲، اطلاعات عملیات قرارگاه کربلا، ۱۳۶۲/۱۱/۱.
۲۵. س.ش. ۶۰۴۸۵، (ترجمه سند عراق) "نتیجه‌گیری و سفارت فرماندهی سپاه سوم به فرماندهی لشکر ۱۹- ۱۹۸۳/۱۰/۷ (۱۳۶۲/۷/۱۰).
۲۶. س.ش. ۶۸۹۳۳، فرماندهی کل سپاه، ۱۳۶۲/۱۱/۲۱.
۲۷. س.ش. ۰۳۵۰۸۲، (ترجمه سند عراقی) لغو مرخصی افراد، ۱۹۸۴/۲/۲۱ (۱۳۶۵/۱۲/۲).
۲۸. س.ش. ۶۸۴۰۹، فرماندهی کل سپاه پاسداران، ۱۳۶۲/۱۱/۹.
۲۹. س.ش. ۱۳۶۴۸۷، گزارش وزارت امور خارجه ایران به فرماندهی سپاه پاسداران، ۱۳۶۵/۱۲/۳.
۳۰. مأخذ شماره ۱۶.
۳۱. س.ش. ۱۲۴۶۵۴، قرارگاه عملیات جنوب (رکن ۲)، گزارش نوبه‌ای اطلاعاتی شماره ۹۸۴، ۱۳۶۲/۸/۲۶.
۳۲. س.ش. ۲۱۰۸۷، قرارگاه کربلا، خلاصه اطلاعاتی شماره ۱، ۱۳۶۲/۱۰/۴.
۳۳. س.ش. ۲۱۱۴۶، اطلاعات قرارگاه کربلا، ۱۳۶۲/۱۰/۲۲.
۳۴. س.ش. ۲۱۰۱۳، ستاد قرارگاه کربلا، ۱۳۶۲/۹/۸.
۳۵. س.ش. ۱۲۱۵۲۷، قرارگاه کربلا، ۱۳۶۲/۱۰/۲۲ و - س.ش. ۱۲۰۱۰۵، طرح عملیات لشکر ۷ ولیعصر، ۱۳۶۲/۸/۲۵.
۳۶. س.ش. ۰۰۶۷۱۶، قرارگاه عملیاتی نجف (رکن ۳)، ۱۳۶۳/۲/۳۰.
۳۷. س.ش. ۱۲۴۰۷۲، قرارگاه عملیاتی کربلا، ۱۳۶۲/۲/۱۹.
۳۸. س.ش. ۷۹۹۶، قرارگاه عملیاتی لشکر ۹۲ زرهی، ۱۳۶۳/۱/۱۹.
۳۹. س.ش. ۰۹۵۱۱۳، فرماندهی لشکر ۲۶ پیاده ستاد کل - اطلاعات (سند عراق).
۴۰. س.ش. ۳۵۰۸۴، (سند عراقی) "بازسازی آرایش کنونی موضع پدافندی"، ۱۳۶۲/۱۲/۱۰.
۴۱. س.ش. ۱۳۵۲۵۳، تحلیل عملیات خیبر در هورالهوریزه، ۱۳۶۲/۱۲/۲۱.
۴۲. س.ش. ۳۵۲۷۷، (ترجمه سند عراقی) نامه فرماندهی لشکر ۲۶ پیاده ستاد کل عملیات، ۱۳۶۳/۱/۹.